



www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi



ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Arap and Persian Poets Inspired by Hassân ibn Thâbit

Hassân b. Sâbit'i Model Alan Arap ve Fars Şairler

Şekib Asım*

Abstract: Hassân b. Thâbit al-Anşârî was one of the muḥadram poets who lived in both the Jâhilî and the Islamic periods. Possessed of a powerful poetic talent before Islam, Hassân b. Thâbit devoted his verse, after embracing Islam, to the defense of the Prophet of Islam, thereby establishing for subsequent Muslim poets a distinctive tradition of madîḥ nabawî (panegyric of the Prophet) and apologetic praise. To such an extent did this tradition take root that, in the classical history of Arabic and Persian literatures, certain poets came to be known by the nickname “Ḥassân” in relation to Hassân b. Thâbit. Denoting, at the level of lexical meaning, aesthetic and moral perfection, this epithet was either consciously adopted by the poets themselves or conferred upon them by their contemporaries on account of stylistic affinities and shared thematic preferences. Within this framework, two figures stand out among those identified with Ḥassân b. Thâbit in terms of style and sincerity, namely Azâd al-Bilgrâmî, known as “Ḥassân al-Hind”, and Salîm al-Yaḳûbî, known as “Ḥassân of Palestîne”. A comparable pattern is observable in Persian literature, where approximately fifteen poets are reported to have borne this epithet. Taking as its point of departure the literary persona of Ḥassân b. Thâbit, the present study aims to examine the literary standing of the poets famed by this nickname in Arabic and Persian literatures and to analyse the background to these appellations. The introduction of the paper presents the life, literary character, and poetic profile of Ḥassân b. Thâbit, together with selected examples from his verse. This is followed by concise biographies of the poets known by the nickname “Ḥassân” in Arabic literature, with illustrative specimens from their poetry, and then by a corresponding treatment of those bearing this epithet in Persian literature.

Keywords: Arabic Literature, Persian Literature, Ḥassân b. Thâbit, Poet, Comparative Literature.

Öz: Hassân b. Sâbit el-Ensârî (r.a.) Cahiliye ve İslâmî dönemde yaşamış Muḥadram şairler zümresindendir. İslâm öncesi dönemde güçlü bir şairlik kudretine sahip olan Hassân'ın İslâm'la şereflendikten sonra şiirlerini Hz. Peygamber'i ve İslâm'ı savunmaya hasretmesi, kendisinden sonraki Müslüman şairlerden bazıları için model olmuştur. Öyle ki klasik Arap ve Fars edebiyatı tarihinde, kimi şairlerin Hassân b. Sâbit'e atıfla “Ḥassân” lakabıyla anıldıkları görülmektedir. Sözlük anlamı itibarıyla estetik ve ahlakî mükemmeliyete delalet eden bu lakap, ilgili şairler tarafından ya bizzat benimsenmiş ya da üslup benzerliği ve muhteva tercihlerinden ötürü çağdaşları tarafından kendilerine teccih edilmiştir. Bu gelenek çerçevesinde, üslup ve samimiyet bakımından Hassân b. Sâbit ile özdeşleştirilen isimler arasında “Ḥassânu'l-Hind” lakaplı Azad el-Bilgiramî ve “Ḥassânu Filistin” lakaplı Selîm el-Ya'kûbî öne çıkmaktadır. Benzer bir etkileşimin Fars Edebiyatında da

* Asst. Prof. Dr., Department of Basic Islamic Sciences, Faculty of Theology, Manisa Celal Bayar University
Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0259-1986>
m.shekib@yahoo.com

Cite as/ Atf: Asım, S. (2026). Arap and Persian poets inspired by Hassân ibn Thâbit/Hassân b. Sâbit'i model alan Arap ve Fars şairler. *Turkish Studies-Language*, 21(3), 4689-4722. Ankara Bilim University Publications. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.95295>

Received/Geliş: 06 July/Temmuz 2026

Accepted/Kabul: 20 September/Eylül 2026

Published/Yayın: 25 September/Eylül 2026

Checked by plagiarism software



tezahür ettiği ve yaklaşık 15 şairin bu lakapla anıldığı müşahede edilmektedir. Bu çalışma, Hassân b. Sâbit'in edebî şahsiyetini temel alarak, Arap ve Fars edebiyatlarında bu lakapla meşhur şairlerin edebî konumlarını ve söz konusu isimlendirmelerin arka planını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmamızın giriş bölümünde Hassân b. Sâbit'in hayatı, edebî kişiliği, şairlik yönü anlatılıp şiirlerinden örneklerle yer verilmiştir. Sonra Arap Edebiyatında ve ardından Fars Edebiyatında "Hassan b. Sâbit'i kendilerine model alan şairlerin kısa biyografilerine yer verilmiş ve ardından divanları taranarak bu lakabı kullandıkları beyitler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Fars Edebiyatı, Hassân b. Sâbit, Şair, Karşılaştırmalı Edebiyat.

Structured Abstract:

Arabic and Persian have maintained one of the longest and most influential literary relationships in the Islamic world. Following the spread of Islam into Persia from the second century AH onward, this interaction deepened through religious and literary production. This historical connection provides a strong basis for comparative literary studies, particularly regarding shared literary models and traditions. This study investigates the influence of the Prophet's poet, Hassan ibn Thabit al-Ansari, on later Arabic and Persian poets. It aims to examine how Hassan ibn Thabit became a literary model and how the epithet "Hassân" evolved into an honorific title adopted by or attributed to poets in both literary traditions.

Using a comparative literature approach, the study analyzes biographical and literary sources from the Arabic and Persian traditions. It identifies poets who were explicitly associated with Hassan ibn Thabit through the epithet "Hassân" and evaluates the literary, religious, and stylistic motivations behind this designation. Hassan ibn Thabit, a distinguished *mukhadram* poet who lived during both the pre-Islamic and Islamic periods, became an enduring model for poets devoted to praising and defending Islam and the Prophet Muhammad.

In Arabic literature, poets such as Azad al-Bilgiramî ("Hassanu'l-Hind") and Selîm al-Ya'qûbî ("Hassân of Palestine") were directly identified with him. A similar tradition emerged in Persian literature, where fifteen poets—including Rudakî, Unsuri, Nâsir-i Khusraw, Sanâ'î, Abdulvasî'-i Jabalî, Sayyid Hasan-i Ghaznavî, Anvarî, Khâqânî, Bidil-i Mâzenderânî, Khâjû-yi Kirmânî, Muhtesem-i Kâshânî, Hazîn-i Lâhijî, Hâziq-i Hindî, Muhammad Taqî Bahâr, and Sufî Ashqarî—either identified themselves with Hassan ibn Thabit or were described by others using the epithet "Hassân." The epithet signified not only literary excellence but also religious devotion and adherence to a respected poetic tradition.

The epithet "Hassân" functioned as a significant literary and cultural marker in both Arabic and Persian literary history. Beyond denoting stylistic resemblance, it represented poets' religious commitment, literary ambition, and continuity with the classical tradition. Consequently, the title provides valuable insight into the formation of literary identity and the transmission of poetic authority across the Arabic and Persian literary spheres.

Keywords: Arabic Literature, Persian Literature, Hassân b. Thâbit, Poet, Comparative Literature.

المخلص المنظم:

ارتبط الأدبان العربي والفارسي بإحدى أطول العلاقات الأدبية أمداً وأكثرها تأثيراً في العالم الإسلامي. وفي أعقاب انتشار الإسلام في بلاد فارس، تعمق هذا التفاعل منذ القرن الثاني الهجري من خلال النتاج الديني والأدبي. وتوفر هذه الصلة التاريخية أساساً متيناً للدراسات الأدبية المقارنة، ولا سيما فيما يتعلق بالنماذج والتقاليد الأدبية المشتركة. وتبحث هذه الدراسة في تأثير شاعر الرسول، حسن بن ثابت الأنصاري في الشعراء اللاحقين في الأدبين العربي والفارسي. وتهدف إلى استقصاء الكيفية التي غدا بها حسن بن ثابت نموذجاً أدبياً يُحتذى، وكيف تطوّر لقب «حسن» ليصبح لقباً تشریفياً اتّخذته شعراء في كلا التقليدين الأدبيين لأنفسهم أو أطلق عليهم.

تعتمد الدراسة مقارنة الأدب المقارن لتحليل مصادر التراجم والمصادر الأدبية في التراثين العربي والفارسي. وتحدّد الشعراء الذين ارتبطوا صراحةً بحسان بن ثابت من خلال لقب «حسن»، وتدرس الدوافع الأدبية والدينية والأسلوبية الكامنة وراء هذه التسمية. فقد أصبح حسن بن ثابت، بوصفه شاعراً مختصراً بارزاً أدرك الجاهلية والإسلام، نموذجاً راسخاً للشعراء الذين كرّسوا شعرهم لمجد الإسلام والنبي محمد والدفاع عنهما.

«وفي الأدب العربي، ارتبط شعراء، مثل آزاد البلكرامي، الملقّب بـ«حسن الهند»، وسليم اليعقوبي، الملقّب بـ«حسن فلسطين» ارتباطاً مباشراً بهذا النموذج. وظهر تقليد مماثل في الأدب الفارسي، إذ اتّخذ خمسة عشر شاعراً حسن بن ثابت نموذجاً للتعريف بأنفسهم، أو وصفهم غيرهم بلقب «حسن»، وهم: الرودكي، والعنصري، وناصر خسرو، والسنائي، وعبد الواسع الجبلي، والسيد حسن الغزنوي والأنوري، والخاقاني، وبيدل المازندراني، وخواجه الكرماني، ومحتشم الكاشاني، وحزّين اللاهيجي، وحاذق الهندي، ومحمد تقي بهار، وصوفي أشقري. ولم يكن هذا اللقب دالاً على التفوق الأدبي فحسب، بل عبّر كذلك عن الالتزام الديني والتمسك بتقليد شعري ذي مكانة مرموقة.

أدّى لقب «حسن» وظيفة علامة أدبية وثقافية بارزة في تاريخ الأدبين العربي والفارسي. فتجاوزت دلالاته التشابه الأسلوبية لتشمل التزام الشعراء الديني، وطموحهم الأدبي، وصلتهم المتواصلة بالتقليد الكلاسيكي. ومن ثم، يتيح هذا اللقب فهماً معمقاً لتشكل الهوية الأدبية وانتقال المرجعية الشعرية بين المجالين الأدبيين العربي والفارسي.

الكلمات المفتاحية: الأدب العربي، الأدب الفارسي، حسن بن ثابت، الشاعر، الأدب المقارن.

Résumé Structuré:

Les littératures arabe et persane entretiennent l'une des relations littéraires les plus anciennes et les plus influentes du monde islamique. À la suite de la diffusion de l'islam en Perse à partir du II^e siècle de l'hégire, cette interaction s'est approfondie à travers les productions religieuses et littéraires. Ce lien historique constitue un fondement solide pour les études de littérature comparée, notamment en ce qui concerne les modèles et les traditions littéraires partagés. La présente étude examine l'influence du poète du Prophète, Ḥassān ibn Thābit al-Anṣārī, sur les poètes arabes et persans des époques ultérieures. Elle vise à analyser la manière dont Ḥassān ibn Thābit s'est imposé comme modèle littéraire et dont l'épithète « Ḥassān » est devenue un titre honorifique adopté par des poètes ou leur ayant été attribué dans les deux traditions littéraires.

S'inscrivant dans une approche de littérature comparée, l'étude analyse des sources biographiques et littéraires issues des traditions arabe et persane. Elle identifie les poètes explicitement associés à Ḥassān ibn Thābit par l'épithète « Ḥassān » et examine les motivations littéraires, religieuses et stylistiques qui sous-tendent cette désignation. Éminent poète *mukhaḍram*, ayant vécu à la fois à l'époque préislamique et à l'époque islamique, Ḥassān ibn Thābit est devenu un modèle durable pour les poètes qui consacraient leur œuvre à l'éloge et à la défense de l'islam et du prophète Muḥammad.

Dans la littérature arabe, des poètes tels qu'Āzād al-Bilgrāmī (« Ḥassān de l'Inde ») et Salīm al-Ya'qūbī (« Ḥassān de Palestine ») ont été directement assimilés à cette figure. Une tradition analogue s'est développée dans la littérature persane, où quinze poètes — Rūdakī, 'Unṣurī, Nāṣir-i Khusraw, Sanā'ī, 'Abd al-Wāsi'-i Jabalī, Sayyid Ḥasan-i Ghaznavī, Anvarī, Khāqānī, Bīdil-i Māzandarānī, Khwājū-yi Kirmānī, Muḥtasham-i Kāshānī, Ḥazīn-i Lāhijī, Ḥādhiq-i Hindī, Muḥammad Taqī Bahār et Ṣūfī Ashqarī — se sont eux-mêmes identifiés à Ḥassān ibn Thābit ou ont été désignés par d'autres au moyen de l'épithète « Ḥassān ». Celle-ci exprimait non seulement l'excellence littéraire, mais également la dévotion religieuse et l'adhésion à une tradition poétique reconnue et respectée.

L'épithète « Ḥassān » a constitué un marqueur littéraire et culturel majeur dans l'histoire des littératures arabe et persane. Au-delà de la ressemblance stylistique, elle traduisait l'engagement religieux des poètes, leur ambition littéraire et leur inscription dans la continuité de la tradition classique. Ce titre offre ainsi un éclairage précieux sur la construction de l'identité littéraire et sur la transmission de l'autorité poétique entre les sphères littéraires arabe et persane.

Mots-clés: Littérature arabe, littérature persane, Ḥassān ibn Thābit, poète, littérature comparée.

Resumen Estructurado:

Las literaturas árabe y persa han mantenido una de las relaciones literarias más prolongadas e influyentes del mundo islámico. Tras la expansión del islam en Persia a partir del siglo II de la hégira, esta interacción se profundizó mediante la producción religiosa y literaria. Este vínculo histórico proporciona una base sólida para los estudios de literatura comparada, especialmente en lo relativo a los modelos y las tradiciones literarias compartidos. El presente estudio investiga la influencia del poeta del Profeta, Ḥassān ibn Thābit al-Anṣārī, en los poetas árabes y persas posteriores. Su objetivo es examinar cómo Ḥassān ibn Thābit se convirtió en un modelo literario y cómo el epíteto «Ḥassān» pasó a constituir un título honorífico adoptado por los poetas o atribuido a ellos en ambas tradiciones literarias.

Desde un enfoque de literatura comparada, el estudio analiza fuentes biográficas y literarias de las tradiciones árabe y persa. Identifica a los poetas explícitamente vinculados con Ḥassān ibn Thābit mediante el epíteto «Ḥassān» y examina las motivaciones literarias, religiosas y estilísticas subyacentes a esta denominación. Como destacado poeta *mukhaḍram*, que vivió tanto en el período preislámico como en el islámico, Ḥassān ibn Thābit se consolidó como un modelo perdurable para los poetas dedicados al elogio y la defensa del islam y del profeta Muḥammad.

En la literatura árabe, poetas como Āzād al-Bilgrāmī («Ḥassān de la India») y Salīm al-Ya'qūbī («Ḥassān de Palestina») fueron identificados directamente con él. Una tradición similar surgió en la literatura persa, en la que quince poetas —Rūdakī, 'Unṣurī, Nāṣir-i Khusraw, Sanā'ī, 'Abd al-Wāsi'-i Jabalī, Sayyid Ḥasan-i Ghaznavī, Anvarī, Khāqānī, Bīdil-i Māzandarānī, Khwājū-yi Kirmānī, Muḥtasham-i Kāshānī, Ḥazīn-i Lāhijī, Ḥādhiq-i Hindī, Muḥammad Taqī Bahār y Ṣūfī Ashqarī— se identificaron con Ḥassān ibn Thābit o

fueron descritos por otros mediante el epíteto «Ḥassân». Este epíteto denotaba no solo excelencia literaria, sino también devoción religiosa y adhesión a una tradición poética de reconocido prestigio.

El epíteto «Ḥassân» funcionó como un importante marcador literario y cultural en la historia de las literaturas árabe y persa. Más allá de indicar una semejanza estilística, representaba el compromiso religioso de los poetas, su ambición literaria y su continuidad con la tradición clásica. Por consiguiente, este título ofrece una valiosa perspectiva sobre la configuración de la identidad literaria y la transmisión de la autoridad poética entre los ámbitos literarios árabe y persa.

Palabras clave: literatura árabe, literatura persa, Ḥassân ibn Thābit, poeta, literatura comparada.

结构式摘要：

阿拉伯文学与波斯文学之间的交流关系，是伊斯兰世界延续时间最为久远、影响最为深远的文学关系之一。自伊斯兰历二世纪起，随着伊斯兰教在波斯的传播，这种互动通过宗教与文学创作不断深化。这一历史联系为比较文学研究提供了坚实基础，尤其有助于考察两种文学传统所共有的文学范式与传承。本研究探讨先知的诗人哈桑·伊本·萨比特·安萨里（Ḥassân ibn Thābit al-Anṣārī）对后世阿拉伯与波斯诗人的影响，旨在考察哈桑·伊本·萨比特如何成为文学典范，以及“哈桑”这一称号如何逐渐演变为两种文学传统中诗人自用或由他人授予的荣誉性称谓。

本研究采用比较文学研究方法，对阿拉伯与波斯传统中的传记文献和文学资料进行分析，识别通过“哈桑”这一称号而与哈桑·伊本·萨比特建立明确关联的诗人，并考察这一命名背后的文学、宗教与文体动因。哈桑·伊本·萨比特是一位杰出的“穆哈德拉姆”（*mukhadram*）诗人，即兼历前伊斯兰时期与伊斯兰时期的诗人。他成为致力于颂扬和捍卫伊斯兰教及先知穆罕默德的诗人所持久效法的典范。

在阿拉伯文学中，阿扎德·比尔格拉米（Āzād al-Bilgrāmī，被称为“印度的哈桑”）和萨利姆·雅古比（Salīm al-Ya'qūbī，被称为“巴勒斯坦的哈桑”）等诗人，均被直接比附于哈桑·伊本·萨比特。波斯文学中也形成了类似传统，包括鲁达基（Rūdakī）、温苏里（'Unṣurī）、纳赛尔·霍斯鲁（Nāṣir-i Khusrāw）、萨纳伊（Sanā'ī）、阿卜杜勒瓦西·贾巴利（'Abd al-Wāsi'-'i Jabalī）、赛义德·哈桑·加兹纳维（Sayyid Ḥasan-i Ghaznavī）、安瓦里（Anvarī）、哈卡尼（Khāqānī）、比德尔·马赞达拉尼（Bīdil-i Māzandarānī）、赫瓦朱·克尔马尼（Khawājū-yi Kirmānī）、穆赫塔沙姆·卡沙尼（Muḥtasham-i Kāshānī）、哈津·拉希吉（Ḥazīn-i Lāhījī）、哈兹格·欣迪（Ḥadhīq-i Hindī）、穆罕默德·塔基·巴哈尔（Muḥammad Taqī Bahār）和苏菲·阿什卡里（Sūfī Ashqarī）在内的十五位诗人，或以哈桑·伊本·萨比特自况，或被他人冠以“哈桑”之名。这一称号不仅象征卓越的文学成就，也体现宗教虔诚以及对享有崇高声望的诗歌传统的遵循。

“哈桑”这一称号在阿拉伯与波斯文学史上发挥了重要的文学与文化标识作用。它不仅指示文体上的相似性，还体现诗人的宗教持守、文学抱负及其与古典传统之间的延续关系。因此，这一称号为理解文学身份的建构，以及诗歌权威在阿拉伯与波斯文学领域之间的传递，提供了重要视角。

关键词：阿拉伯文学，波斯文学，哈桑·伊本·萨比特，诗人，比较文学。

Структурированная Аннотация:

Арабская и персидская литературы связаны одной из наиболее длительных и влиятельных традиций литературного взаимодействия в исламском мире. По мере распространения ислама в Персии, начиная со II века хиджры, это взаимодействие углублялось благодаря созданию религиозных и литературных произведений. Данная историческая связь служит прочной основой для сравнительного литературоведения, особенно в изучении общих литературных образцов и традиций. Настоящее исследование посвящено влиянию поэта Пророка, Хассана ибн Сабита аль-Ансари, на арабских и персидских поэтов последующих эпох. Его цель — выяснить, каким образом Хассан ибн Сабит стал литературным образцом и как эпитет «Хассан» превратился в почётное именование, которое поэты обеих литературных традиций принимали сами либо получали от других.

В рамках сравнительно-литературоведческого подхода в исследовании анализируются биографические и литературные источники арабской и персидской традиций. Выявляются поэты, чья связь с Хассаном ибн Сабитом была прямо обозначена посредством эпитета «Хассан», и рассматриваются литературные, религиозные и стилистические мотивы такого именования. Хассан ибн Сабит, выдающийся поэт-мухадрам, живший как в доисламскую, так и в исламскую эпоху, стал устойчивым образцом для поэтов, посвятивших своё творчество прославлению и защите ислама и пророка Мухаммада.

В арабской литературе такие поэты, как Азад аль-Билграми («Хассан Индии») и Салим аль-Якуби («Хассан Палестины»), непосредственно соотносились с его образом. Аналогичная традиция сложилась и в персидской литературе, где пятнадцать поэтов — Рудаки, Унсури, Насир-и Хусрав, Санай, Абд аль-Васи-и Джабали, Саййид Хасан-и Газнави, Анвари, Хакани, Бидиль-и Мазандарани, Хваджу-йи Кирмани, Мухташам-и Кашани, Хазин-и Лахиджи, Хазик-и Хинди, Мухаммад Таки Бахар и Суфи Ашкари — либо сами отождествляли себя с Хассаном ибн Сабитом, либо характеризовались другими посредством эпитета «Хассан». Этот эпитет обозначал не только литературное мастерство, но и религиозную преданность, а также приверженность авторитетной поэтической традиции.

Эпитет «Хассан» выступал значимым литературным и культурным маркером в истории арабской и персидской литератур. Помимо указания на стилистическое сходство, он выражал религиозную приверженность поэтов, их литературные устремления и преемственность по отношению к классической традиции. Таким образом, это почётное именование позволяет глубже понять процессы формирования литературной идентичности и трансляции поэтического авторитета между арабской и персидской литературными сферами.

Ключевые слова: арабская литература, персидская литература, Хассан ибн Сабит, поэт, сравнительное литературоведение.

संरचित सार:

अरबी और फ़ारसी साहित्य के बीच इस्लामी जगत के सबसे दीर्घकालिक और प्रभावशाली साहित्यिक संबंधों में से एक विद्यमान रहा है। दूसरी हिजरी शताब्दी से फ़ारस में इस्लाम के प्रसार के साथ, धार्मिक और साहित्यिक सृजन के माध्यम से यह अंतःक्रिया अधिक गहन होती गई। यह ऐतिहासिक संबंध तुलनात्मक साहित्यिक अध्ययनों के लिए एक सुदृढ़ आधार प्रदान करता है, विशेषकर साझा साहित्यिक प्रतिमानों और परंपराओं के संदर्भ में। प्रस्तुत अध्ययन पैगम्बर के कवि हस्सान इब्न साबित अल-अंसारी के परवर्ती अरबी और फ़ारसी कवियों पर प्रभाव का अन्वेषण करता है। इसका उद्देश्य यह परीक्षण करना है कि हस्सान इब्न साबित किस प्रकार एक साहित्यिक आदर्श बने और “हस्सान” विशेषण कैसे एक ऐसी सम्मानसूचक उपाधि के रूप में विकसित हुआ, जिसे दोनों साहित्यिक परंपराओं के कवियों ने स्वयं अपनाया अथवा जो दूसरों द्वारा उन्हें प्रदान की गई।

तुलनात्मक साहित्य की पद्धति अपनाते हुए, यह अध्ययन अरबी और फ़ारसी परंपराओं के जीवनीपरक तथा साहित्यिक स्रोतों का विश्लेषण करता है। इसमें उन कवियों की पहचान की गई है जिन्हें “हस्सान” उपाधि के माध्यम से स्पष्ट रूप से हस्सान इब्न साबित से संबद्ध किया गया था, तथा इस नामकरण के पीछे निहित साहित्यिक, धार्मिक और शैलीगत प्रेरणाओं का मूल्यांकन किया गया है। हस्सान इब्न साबित एक प्रतिष्ठित *मुखद्दम* कवि थे, अर्थात् उन्होंने इस्लाम-

पूर्व और इस्लामी, दोनों कालखंडों में जीवन व्यतीत किया था। वे इस्लाम और पैगम्बर मुहम्मद की प्रशंसा तथा उनके पक्षसमर्थन के लिए समर्पित कवियों के स्थायी आदर्श बन गए।

अरबी साहित्य में आज़ाद अल-बिलग्रामी ("भारत के हस्सान") और सलीम अल-याकूबी ("फ़िलिस्तीन के हस्सान") जैसे कवियों को सीधे उनके समकक्ष माना गया। फ़ारसी साहित्य में भी एक समान परंपरा विकसित हुई, जिसमें पंद्रह कवियों—रूदकी, उन्सुरी, नासिर-ए ख़ुसरव, सनाई, अब्दुलवासी-ए जबली, सय्यिद हसन-ए ग़ज़नवी, अनवरी, ख़ाक़ानी, बेदिल-ए माज़न्दरानी, ख़्वाज़-ए किरमानी, मुहत्तशम-ए काशानी, हज़ीन-ए लाहीजी, हाज़िक-ए हिन्दी, मुहम्मद तक़ी बहार और सूफ़ी अश्करी—ने या तो स्वयं को हस्सान इब्न साबित के साथ तादात्म्य स्थापित करते हुए प्रस्तुत किया अथवा अन्य लोगों ने उन्हें "हस्सान" उपाधि से अभिहित किया। यह उपाधि न केवल साहित्यिक उत्कृष्टता की द्योतक थी, बल्कि धार्मिक निष्ठा और एक प्रतिष्ठित काव्य-परंपरा के प्रति प्रतिबद्धता को भी व्यक्त करती थी।

"हस्सान" उपाधि ने अरबी और फ़ारसी साहित्य के इतिहास में एक महत्वपूर्ण साहित्यिक और सांस्कृतिक चिह्न के रूप में कार्य किया। शैलीगत साम्य को सूचित करने से आगे बढ़कर, इसने कवियों की धार्मिक प्रतिबद्धता, साहित्यिक महत्वाकांक्षा और शास्त्रीय परंपरा के साथ उनकी निरंतरता को अभिव्यक्त किया। फलतः, यह उपाधि साहित्यिक अस्मिता के निर्माण तथा अरबी और फ़ारसी साहित्यिक क्षेत्रों के बीच काव्यगत प्रामाणिकता और प्रतिष्ठा के संचार को समझने के लिए महत्वपूर्ण अंतर्दृष्टि प्रदान करती है।

मुख्य शब्द: अरबी साहित्य, फ़ारसी साहित्य, हस्सान इब्न साबित, कवि, तुलनात्मक साहित्य।

Yapılandırılmış Özet:

Arapça ile Farsça, İslam dünyasında en uzun soluklu ve en etkili edebî etkileşimlerden birine sahip iki dildir. Hicrî II. yüzyıldan itibaren İslam'ın İran coğrafyasına yayılmasıyla birlikte bu etkileşim dinî ve edebî eserler aracılığıyla daha da derinleşmiştir. Söz konusu tarihî bağ, ortak edebî gelenekler ve edebî modeller üzerine gerçekleştirilen karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları için güçlü bir zemin oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Hz. Peygamber'in şairi Hassân b. Sâbit el-Ensârî'nin sonraki dönem Arap ve Fars şairleri üzerindeki etkisini incelemek ve "Hassân" lakabının her iki edebî gelenekte nasıl bir edebî unvan hâline geldiğini ortaya koymaktır. Araştırmada karşılaştırmalı edebiyat yöntemi benimsenmiş; Arap ve Fars edebiyatlarına ait biyografik ve edebî kaynaklar incelenmiştir. Hassân b. Sâbit ile ilişkilendirilen şairler tespit edilmiş, "Hassân" lakabının kullanılma biçimleri ile bunun dinî, edebî ve üslûpsal gerekçeleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Câhiliye ve İslam dönemlerini birlikte yaşamış muhadram şairlerden olan Hassân b. Sâbit, Müslüman olduktan sonra şiirini Hz. Peygamber'i ve İslam dinini savunmaya adanmış, bu yönüyle sonraki nesiller için kalıcı bir örnek teşkil etmiştir.

Arap edebiyatında "Hassânü'l-Hind" lakabıyla tanınan Âzâd el-Bilgîrâmî ile "Filistin'in Hassân'ı" olarak anılan Selîm el-Ya'kûbî bu geleneğin öne çıkan temsilcileridir. Benzer bir etki Fars edebiyatında da görülmüş; Rûdekî, Unsurî, Nâsır-ı Hüsrev, Senâî, Abdülvâsî-i Cebelî, Seyyid Hasan-ı Gaznevî, Enverî, Hâkânî-yi Şîrvânî, Bîdil-i Mâzenderânî, Hâcû-yi Kirmânî, Muhteşem-i Kâşânî, Hazîn-i Lâhicî, Hâzık-ı Hindî, Muhammed Takî-i Bahâr ve Süfî Aşkârî olmak üzere on beş şair, ya kendilerini Hassân b. Sâbit ile özdeşleştirmiş ya da çağdaşları tarafından "Hassân" lakabıyla anılmıştır. Bu lakap, şiirdeki ustalıklarının yanı sıra aynı zamanda onların dinî duyarlılığı ve klasik şiir geleneğine bağlılığı da ifade etmiştir.

"Hassân" lakabı, Arap ve Fars edebiyatlarında yalnızca üslûp benzerliğini ifade eden bir nitelendirme olmayıp, şairlerin dinî kimliklerini, edebî ideallerini ve klasik geleneğe bağlılıklarını yansıtan çok katmanlı bir unvan niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle lakap, klasik şiirde edebî kimliğin inşasını ve geleneksel otoritenin kuşaklar arasında aktarımını anlamak açısından önemli bir örnek sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Fars Edebiyatı, Hassân b. Sâbit, Şair, Karşılaştırmalı Edebiyat.



www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641



ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Arap and Persian Poets Inspired by Hassân ibn Thâbit

Introduction

Abû al-Walîd Ḥassân b. Thâbit al-Anşârî b. Mundhir b. Ḥarâm b. al-Najjâr (d. 54/674) was one of the prominent *mukhaḍram* poets. In Islamic history, he was given the *kunyas* Abû al-Walîd, Abû ‘Abd al-Raḥmân, and Abû al-Ḥusâm because he defended the Prophet Muhammed and satirized the polytheists (al-Jazarî, n.d., 2, 6). Ḥassân was born and raised in the city of Yathrib (al-Işfahânî, 2008, 4, 105). Although his exact date of birth is unknown, some sources trace his birth back to as early as 590 CE (al-Ḥamawî, 1977, 5, 429–430; al-Samhûdî, 2001, 1, 61–62). Ḥassân’s lineage is traced to the Khazraj branch of the Yemeni Azd tribe (Dîwân Ḥassân b. Thâbit al-Anşârî, 1994). It is reported that Ḥassân’s family enjoyed great prestige among the people during both the Jâhiliyyah and Islamic periods and that his father, Thâbit, was one of the notables of the Khazraj tribe (al-‘Asqalânî, 1853). Ḥassân’s mother, Furay’a bt. Khâlîd, was also among the female Companions who embraced Islam after pledging allegiance (*bay‘ah*) to the Prophet Muhammed (Ibn Sa‘d, 2001, 10, 348; al-Işfahânî, 3, 14–15; 17, 117–121).

It is known that Ḥassân embraced Islam after the Second Pledge of al-‘Aqabah in 622 (Ibn ‘Abd al-Barr, 2019, 2, 248; *Qiṣṣat wa Târikh al-Ḥaḍârah al-‘Arabiyyah*, 1999, 71–75). It is narrated that Ḥassân, who lost his eyesight in the final years of his life, lived to the age of 120, spending sixty years during the Jâhiliyyah period and the remaining sixty years in the Islamic era (al-Nâṣṣ, 1985, 37). Although historical reports generally agree that he passed away during the reign of Mu‘âwiyah b. Abî Sufyân (41–60/661–681), there is no definitive certainty regarding the exact date of his death (128–129).

Before the advent of Islam, Ḥassân composed panegyrics in praise of the Ghassânid rulers who reigned in the region of Syria and some of the Lakhmid rulers of al-Ḥîrah in Iraq (Ibn Qutaybah, 1987, 192–193; al-Qayrawânî, 2000, 505). The sources state that, during the Jâhiliyyah period, he was among the poets of the highest quality and that his family, as a whole, was distinguished for producing poets (al-Mubarrad, 1997, 1, 342). After embracing Islam, he composed his finest poems in praise of the Muhammed and in defense of the religion of Islam (al-‘Asqalânî, 2, 8; al-Qayrawânî, 1114). His fame among the Muslim community likewise stemmed from the poetic struggle he waged against the polytheist poets who attacked Islam and its Prophet (al-Bukhârî, 2006, 68, 453). Indeed, the Prophet (peace be upon him) had a pulpit constructed for Ḥassân in the mosque and said concerning him: “As long as he defends the Messenger of Allah, Allah supports him with the Holy Spirit (Rûḥ al-Qudus)” (al-Jazarî, 2, 6).

The earliest edition of Ḥassân’s *Dîwân*, which has been published several times, is the Tunis edition of 1281/1865. This first edition was published without commentary, and the name of its editor was not indicated. The *Dîwân* contains approximately 225 *qaṣîdahs* and poetic fragments (*qîṭa‘*) on a variety of subjects (Dîwân Ḥassân b. Thâbit al-Anşârî, 1994). In addition, there are several *qaṣîdahs*

and poetic fragments attributed to Hassân. The attribution of these poems, which could constitute the subject of a separate study, remains controversial, as it is uncertain whether they genuinely belong to him or should be attributed to other poets.

1. Methodology

This study is based on a qualitative research design. Document analysis was employed as the data collection method. Information concerning the life of Hassân b. Thâbit and the poets in Arabic and Persian literature who took him as their model was compiled through an examination of classical sources, biographical dictionaries (*tadhkiras*), *dîwâns*, and modern studies. The data obtained were evaluated within the framework of the historical research approach. The examples from Arabic and Persian literature were examined comparatively, and the ways in which poets adopted the pen name (*takhalluṣ*) or epithet “Hassân” were analyzed through representative examples from their poetry.

2. Literature Review

Numerous studies have been conducted on Hassân b. Thâbit throughout the Arab-Islamic world, particularly in Türkiye. Some of the studies carried out in Türkiye on this subject are as follows:

Abdurrahman Özdemir, “Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı,” *İSTEM*, Vol. 2, No. 4, pp. 201–218.

Dursun Hazer, “Hz. Muhammed’in Şairi Hassân b. Sâbit’in Şiirlerinde Övülen ve Yerilen Değerler,” *İslâmî İlimler Dergisi*, Vol. 1, No. 1 (Spring 2006), pp. 85–116.

Yasin Kahyaoğlu, “Resulullah’ın Şairi Hassân b. Sâbit’in Hayatı ve Şiirleri,” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, No. 2, pp. 317–323.

Hicret Haşimi, “Hassân b. Sâbit’in Cahiliye Dönemi ve İslâmî Döneme Ait Seçilmiş Methiye Örneklerinden Hareketle Ele Aldığı Konuların Mukayesesi,” *Nous Academy Journal*, 2025, No. 5, pp. 65–81.

Mehmet Karacadağ, *Hassân b. Sâbit’in Hayatı ve Şairliği* (Master’s Thesis), Harran University, Şanlıurfa, 2013.

Mustafa Fırat, *Hassân b. Sâbit’in İslam Sonrası Şiirlerinde Cahiliye Döneminin Etkileri* (Master’s Thesis), Atatürk University, Erzurum, 2013.

Mahmut Gider, “Klasik Türk Şairler İçin Örnek Bir Şahsiyet: Hassân b. Sâbit,” *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, August 2020, Vol. 12, No. 3 (28), pp. 619–641.

3. Purpose of the Study

A significant proportion of the studies on Persian literature conducted in Türkiye primarily focus on the Iran-centered literary heritage, whereas the literary traditions that developed in regions where Persian functioned as an influential literary language throughout history, such as Afghanistan and India, have received comparatively limited scholarly attention. However, it can be observed that the multifaceted interaction between Persian and Arabic literature was not confined solely to the Iranian sphere but also extended across the broader cultural geography in which Persian served as a literary language. One of the most remarkable manifestations of this interaction is the literary tradition established by poets who took Hassân b. Thâbit, one of the leading figures of classical Arabic poetry, as their model or who became known by the epithet “Hassân.” Nevertheless, comparative studies examining this literary tradition within the contexts of both Arabic and Persian literature remain insufficient in Türkiye. Accordingly, this study aims to contribute to the field by addressing this gap. To this end, the study first examines poets in classical Arabic literature and subsequently those in classical Persian literature who either took Hassân as their model or were

referred to by their contemporaries with the epithet “Ḥassân.” It further investigates, through a comparative approach, the contexts in which these poets adopted this epithet and the manner in which they employed it.

I. Poets in Arabic Literature Who Took Ḥassân as Their Model

In the history of Arabic literature, there are two poets who came to be known by epithets derived from the name of Ḥassân b. Thâbit. The first is Âzâd-i Bilgrâmî, who lived in India toward the end of the eighteenth century and became renowned by the epithet **Ḥassân al-Hind** (the Ḥassân of India). The second is Salîm b. Ḥasan al-Ya‘qûbî, who lived in Palestine during the nineteenth and twentieth centuries and was known by the epithet **Ḥassân Filastîn** (the Ḥassân of Palestine).

1. Âzâd-i Bilgrâmî (d. 1200/1786)

His full name is Mîr Ghulâm ‘Alî b. Nûḥ al-Ḥusaynî al-Wâsiṭî. The poet was born in 1116/1704 in the town of Bilgrâm, located in the vicinity of Lucknow in northern India. Since he used the pen name (*takhalluṣ*) “Âzâd” in his poetry, he became known by the epithet Âzâd-i Bilgrâmî. As the majority of his poems consist of panegyrics dedicated to the Prophet Muhammed, he was compared to Ḥassân b. Thâbit and was given the epithet “Ḥassân al-Hind” (the Ḥassân of India). In this context, his *qaṣîdah* entitled “Lâmiyya al-Hind”, consisting of fifty-two verses written in praise of the Prophet, is particularly noteworthy. He composed this *qaṣîdah* as a *naẓîrah* to the famous Lâmiyya al-‘Ajam of Ṭughrâ’î al-İsfahânî (d. 513/1121), employing the same meter and rhyme scheme (al-Bilgrâmî, 2015, pp. 29–31).

Âzâd, who died in the city of Aurangabad in 1200/1786, was a versatile scholar and writer who flourished in eighteenth-century India and left behind a considerable number of works (al-Ḥasanî, 1999, 6, 771–773). Among his extensive scholarly and literary corpus, the following works are particularly noteworthy: *Sibḥat al-Marjân fî Âthâr Hindustân*, which deals with the cultural and scholarly heritage of India; *Shammâmat al-‘Anbar fî mâ Warada fî al-Hind min Sayyid al-Bashar*, which compiles narrations concerning the relationship between the Prophet and India; and *Ḍaw’ al-Dârî*, his commentary on *Şaḥîḥ al-Bukhârî*. In addition to *Shifâ’ al-‘Alîl*, his commentary on al-Mutanabbî’s *Dîwân*, and *Tasliyat al-Fu’âd*, which contains his own *qaṣâ’id*, some of his other works include *al-Sab’at al-Sayyârah*, a compilation of his seven *dîwâns*, his extensive Persian *dîwân*, and *Arj al-Şibâ fî Madḥ al-Muṣṭafâ*, a work reflecting his profound longing and devotion for the Prophet (al-Bilgrâmî, pp. 12–22).

2. Shaykh Salîm al-Ya‘qûbî (d. 1941)

Abû al-Iqbâl Salîm b. Ḥasan al-Ya‘qûbî was born in 1880 in the city of Jaffa, Palestine. After receiving his primary education from his father, who was a scholar, he travelled to Egypt and studied at al-Azhar University. He served as the imam of the Great Mosque of Jaffa for many years, and during this period, he strongly criticized the British Mandate in Palestine and Zionist settlement activities both from the pulpit and through his writings. Since he defended the Palestinian cause through his poetry, he was given the epithet **Ḥassân Filastîn** (the Ḥassân of Palestine) in reference to Ḥassân b. Thâbit. Following the 1948 Nakbah, Shaykh Salîm al-Ya‘qûbî was forced to leave his homeland and first settled in Gaza and later in Cairo. Al-Ya‘qûbî, who died in Damascus in 1941, produced poetry largely dominated by themes of longing for the homeland, Islamic unity, and resistance (al-Sawâfirî, 1993, pp. 47–50). Among his works, **Su‘ûdiyyât**, which deals with the history of Saudi Arabia, and his *dîwân* of poetry have survived to the present day (Abû Namr, 1436).

II. Poets Known by the Epithet Ḥassân in the History of Persian Literature

It is reported that Muslim Persian poets of the classical period took Arab poets as models for themselves and regarded them as masters of poetry (Dâwûdputâ, 1381, p. 55). Among these poets, Ḥassân b. Thâbit held a particularly distinguished position. While his panegyrics composed for the

Prophet Muhammed were passed down from one generation to another, Persian and Turkish poets sought to liken themselves to him, both in their panegyrics written for the Prophet and in order to demonstrate their competence in the field of poetry. Some of them were also given the epithet “Ḥassân” by their contemporaries. As a result of our research, we have identified the names of fifteen Persian poets who took Ḥassân as their model, thirteen of whom lived during the classical period and two of whom lived during the nineteenth and twentieth centuries. Below, brief information about these figures is presented in chronological order, followed by an examination of how they acquired the epithet “Ḥassân” and how they reflected this designation in their poetry.

1. Rûdakî (d. 329/941)

Abû ‘Abd Allâh Ja‘far b. Muḥammad Rûdakî, regarded as the father of Persian poetry, was one of the court poets of the Samanid period. Despite being visually impaired, he became renowned for his mastery in depicting nature and love (Samarqandî, 1388, pp. 370–373).

Rûdakî was the first Persian poet to compare himself with Ḥassân b. Thâbit in terms of eloquence and rhetorical ability. In order to emphasize his poetic power, he occasionally regarded himself as equal to this great Islamic poet: *“I know nothing except speaking words that are appropriate and fitting. Although in poetry I am Jarîr, Hâtîm Ṭâ‘î, and Ḥassân, there is no power that can demonstrate my inability in eloquence. Indeed, my rival in eloquence is Sahbân Wâ‘il.”*

In this verse, Rûdakî attempts to demonstrate his poetic skill by comparing himself with eminent figures of the Arabic poetic and rhetorical tradition, such as Ḥassân b. Thâbit, Jarîr (d. 110/728), and Sahbân Wâ‘il (d. 54/674), who represent the highest levels of eloquence and literary mastery (Nafîsî, 1341, p. 439).

2. ‘Unşurî (d. 431/1040)

Abû al-Qâsim Ḥasan b. Aḥmad ‘Unşurî, who was born in Balkh, located in present-day Afghanistan, (350/961–431/1039), was one of the most influential court poets of the Ghaznavid period during the reign of Sultan Maḥmûd. ‘Unşurî, who was knowledgeable in the philosophical, logical, and literary sciences of his time and was therefore given the title “Ḥakîm”, was among the most favored poets of Sultan Maḥmûd and Sultan Mas‘ûd (Samarqandî, 1327, p. 56). His poems, which deal with the conquests of the Ghaznavid army and of which approximately two thousand verses have survived, are regarded as among the earliest *fathnâmahs* in Persian literature (Furûzânfar, 1387, pp. 101–103). In addition, his *mathnawîs* such as *Vâmiq u ‘Adhrâ*, *Shâdbahr u ‘Ayn al-Ḥayât*, and *Surkh-bet u Khîng-bet* hold great significance in terms of early love narratives in classical Persian literature (Shafaq, 1352, pp. 152–157).

‘Unşurî is also among the Persian poets who associated himself with “Ḥassân” in terms of poetic ability. In a *qaṣîdah* composed for Sultan Maḥmûd, he expresses how the ruler’s favor and generosity toward him caused his poetic talent to flourish and elevated him, as it were, to the rank of the “Ḥassân” of his era: *“He is such a sultan that, the one who serves him surpasses Nu‘mân (in wealth). The poet who praises him surpasses Ḥassân (in eloquence). He makes one person as wealthy as Nu‘mân through his blessings, and makes another into Ḥassân through his generosity”* (Dîwân-i Ustâd ‘Unşurî-yi Balkhî, 1363, p. 270).

The person whom ‘Unşurî refers to here as “Nu‘mân” is Nu‘mân b. Mundhir, one of the Ghassânid kings who died in 608 and was renowned for his wealth (p. 395). In another *qaṣîdah* in which ‘Unşurî praises Khwâja Abû al-Qâsim Aḥmad b. Ḥasan Maymandî (d. 424/1032), the vizier of Maḥmûd Ghaznavi and, after his death, the vizier of his son Sultan Mas‘ûd, he again describes himself as “Ḥassân”: *“O Master! If the heavens were to revolve contrary to your desire, you would demand compensation for your wish from the heavens. The wayfaring poet attains perfection in poetry through the blessings and favors bestowed by you. You bestow so much generosity that you transform the panegyrist into Ḥassân”* (p. 287). According to ‘Unşurî, what elevates a poet to the

rank of Ḥassân is not primarily his own talent, but rather the generosity and favors shown to him by the person being praised.

3. Nâsir-i Khusraw (d. 481/1088)

Abû Mu‘în Nâsir b. Khusraw b. Hârith al-Qubâdiyânî al-Marwazî was born in 382/993 in the city of Balkh, located in present-day Afghanistan. Both a distinguished poet and a philosopher, Nâsir-i Khusraw devoted his poetry entirely to the dissemination of his religious, ethical, and philosophical ideas because of his role as an Ismâ‘îlî dâ‘î. Rejecting the position of a court poet, he chose instead to become a poet of wisdom (Furûzânfar, pp. 148–150).

Like many classical Persian poets, Nâsir-i Khusraw regarded Ḥassân b. Thâbit as his poetic model. In one of his poems, he states: “*O Lord! Even if the heavens were to turn contrary to your will, you would exact compensation from the heavens themselves. The poet, a traveler on the path, attains perfection in poetry through the favors and benefactions you bestow upon him. Such is the abundance of your generosity that you transform your panegyrist into another Ḥassân*” (p. 287). According to ‘Unşurî, what elevates a poet to the rank of Ḥassân is not so much his own innate talent as the generosity and patronage bestowed upon him by the person whom he praises.

4. Sanâ‘î al-Ghaznavî (d. 545/1150)

One of the poets known by the honorific title “*Hassân*” in the history of Persian literature is Sanâ‘î al-Ghaznavî. Abû al-Majd Majdûd b. Âdam lived in Ghazna during the late 5th/11th and early 6th/12th centuries and is considered a pioneer of Sufi poetry in Persian literature. Although he initially served as a court poet writing panegyrics for state dignitaries, a spiritual experience led him to distance himself from these circles and dedicate his life to asceticism, gnosticism, and religious sciences. Among his known works are *Hadîqat al-Haqîqah* (also known as the *Ilâhînâmah*), which articulates Sufi thought in the *masnavi* form, and *Sayr al-‘Ibâd ilâ al-Ma‘âd*, which treats the journey of the human soul through the celestial spheres to reach the Divine Presence and its struggle against the inciting self (*al-nafs al-ammârah*) during this process (Foruzanfar, pp. 256–257). He also composed *ikhwâniyyât* (fraternal/friendship poems) with his contemporaries, particularly Mukhtârî al-Ghaznavî (d. 549/1153), a court poet of the Ghaznavid era (Zarrinkoub, 1999, p. 302).

In a fraternal poem addressed to Sanâ‘î, Mukhtârî likens him to Ḥassân b. Thâbit in terms of his poetic genius: “*Bestow upon Sanâ‘î the favors he deserves so that he may compose such a panegyric. For his poetry has no equal among his peers. You will not see anyone who speaks so beautifully—so much so that anyone who reads his verse marvels at and praises the abundant depth coming from the paradise of Ḥassân’s soul*” (Dîvân-i ‘Uthmân Mukhtârî, 1962, p. 245).

In this verse, Mukhtârî al-Ghaznavî references the Hadith regarding Ḥassân b. Thâbit, in which the Prophet states: “*The Holy Spirit (Rûḥ al-Qudus) is with him,*” thereby associating the source of the deep meanings in Sanâ‘î’s poetry with Ḥassân’s paradise-like soul.

5. ‘Abd al-Wâsi‘ al-Jabalî (d. 555/1160)

‘Abd al-Wâsi‘ al-Jabalî is one of the Seljuk-era court poets who composed poetry in two languages. He is known by the pen name *Jabalî* because he was born in Jabal, a village in Hazârajât, located in central Afghanistan. Although his date of birth is unknown, it is noted that he resided in Herat for a period before traveling to Ghazna, where he wrote panegyrics for several Ghaznavid sultans as well as certain dignitaries among the Atabegs, such as Mîr-i Ajal Ikhtiyâr al-Dîn Jawhar (Şafaq, pp. 330–332). The poet, who is believed to have died in 555/1160, left behind a poetic collection (*dîvân*) that has survived to the present day and was edited in a critical edition by Zabibollah Safa (Karaismailoğlu, 1988, 2, 283).

‘Abd al-Wâsi‘ al-Jabalî is also among the Persian poets who compared themselves to Ḥassân. In a *qaşidah* (panegyric ode) praising the Atabeg Mîr-i Ajal Ikhtiyâr al-Dîn Jawhar (d. 534/1140), he

states that the patron's favors transformed him into Hassân: "*O one possessed of praised virtues! Jabalî, whose back is as strong as a mountain, is at your service day and night. Thanks to your state, he has become like Shamar, and through your high ambition, he has become an exemplar in prose like Sahbân b. Wâ'il*" (Dîvân-i 'Abd al-Wâsi' al-Jabalî, 1977, pp. 252–253).

There is an ambiguity in the meaning of the word "*Shamar*" appearing in the second verse, making it not fully clear. He likely intended to refer to "Shamar b. 'Abd b. Juzzaymah," the ancestor of the Shammar tribe in Arab history.

6. Sayyid Ḥasan-i Ghaznavî (d. 569/1173)

Ashraf al-Dîn Abû Muḥammad Ḥasan b. Muḥammad Ḥusaynî Ghaznavî is another poet from the Ghaznavid period. Also known as Ashraf-i Ghaznavî, the poet served Bahrâm Shâh (d. 1157) of the Ghaznavids and Sultan Sanjar (d. 1157) of the Seljuks. Ḥasan-i Ghaznavî, whose exact birth date is unknown, passed away in 569/1173 at the age of 30 in the village of Âzâdvâr in Razavi Khorasan Province, Iran, due to an illness (Dîvân-i Sayyid Ḥasan-i Ghaznavî, 2018, pp. 2–4). His poetry collection (*dîvân*), consisting of approximately four thousand couplets, has been critically edited. Composing works across all common genres of poetry, Sayyid Ḥasan-i Ghaznavî identified himself with the image of "*Hassân*." In a panegyric dedicated to Bahrâm Shâh, he skillfully employs the art of paronomasia (*jînâs*), expressing that he originates from the lineage of the Prophet and that he holds the exact same position for Bahrâm Shâh as Hassân held for the Prophet:

"You have attained an everlasting life thanks to my soul-animating praises. O Khidr of the realm! Through your proof, I am like your Water of Life. Your generosity toward me is like my ancestor the Prophet's favor toward Hassân. For this reason, although my name is 'Hasan,' I am truly your 'Hassân'" (Dîvân-i Sayyid Ḥasan-i Ghaznavî, p. 247). Through the phrase "*my ancestor's favor toward Hassân*," Ḥasan-i Ghaznavî reminds the reader of his prophetic lineage. He emphasizes that just as the Prophet protected Hassân, Bahrâm Shâh likewise takes the poet—a descendant of the Prophet—under his patronage through his favors, thereby placing the relationship between them on a sacred foundation.

7. Anvarî (d. 585/1189)

Awḥad al-Dîn Muḥammad b. Muḥammad (or 'Alî b. Ishâq) is one of the Persian poets who lived in the 6th/12th century. Mastering many of the prevalent fields of knowledge of his era—such as logic, music, mathematics, and astronomy—Anvarî initially composed poetry in praise of Seljuk sultans; later, following the capture of Khorasan by the Ghaznavids, he authored panegyrics honoring Ghaznavid sultans and state officials. It is noted that while he initially used the pen name "*Khâvarî*," he later adopted "*Anvarî*." The poet, who is estimated to have passed away in Balkh in 583/1187, is reported to have led a reclusive life away from the public toward the end of his days. Edited by Sa'îd Nafîsî, Anvarî's poetic collection (*dîvân*) encompasses all classical poetic genres, including panegyrics, elegies, ghazals, and wisdom poetry (Foruzanfar, p. 336).

Like his contemporaries, Anvarî likened himself to Hassân or asserted that his patron's generosity had rendered him as renowned as Hassân (Nafîsî, 1985, pp. 59, 146). In a *qasîdah* praising the great Turkic ruler Sultan Sanjar, he states:

"Although Dhû al-Qarnayn possessed the sovereignty of the entire world, each of your servants has attained what he owned through your favors. Be joyful, my sovereign of prophetic disposition! For even a humble servant like me, by being admitted into your presence, has attained the bliss of Hassân." (Dîvân-i Anvarî, p. 281). According to Anvarî, Sultan Sanjar's favors are so vast that even an ordinary servant at his court possesses wealth comparable to Alexander the Great (Dhû al-Qarnayn). Likewise, a poet like himself who praises the Sultan attains a level of bliss equal to that of Hassân b. Thâbit.

8. Khâqânî Shîrvânî (d. 586/1190)

Afḍal al-Dîn Badîl b. ‘Alî Shîrvânî, born around 520/1120 in the ancient city of Shirvan in Azerbaijan, is known by the pen name *Khâqânî*. He passed away in Tabriz in 586/1190. Considered one of the greatest *qaṣîdah* poets in the history of Persian literature, Khâqânî was bestowed the honorific title "*Ḥassân al-‘Ajam*" (The Ḥassân of the Non-Arab/Persian World) by his contemporaries due to his extraordinary mastery and skill in employing poetic imagery and meanings (Şafaq, p. 337). A survey of his poems reveals that he readily adopted this title for himself as well (Divân-i Ḥassân al-‘Ajam, 1898, pp. 18, 58, 93).

Also referred to by the title "*Sultân al-Shu‘arâ*" (Sultan of Poets), the poet’s pen name *Khâqânî* derives from his attribution to the Shirvanshah of the period, the Great Khagan Fakhr al-Dîn Manûchihr b. Farîdûn (Şafaq, p. 337). According to his own account, the title *Ḥassân* was first given to him by his paternal uncle, Kâfî al-Dîn ‘Umar b. ‘Uthmân. He expresses this circumstance in a poem as follows: "*When he saw that I had reached perfection in artistic skill, he gave me the title ‘Ḥassân-ı ‘Ajam*" (Khâqânî Shîrvânî, f. 99b).

In the following couplet, within a state of spiritual contemplation and poetic imagination, Khâqânî depicts himself in the presence of the Prophet Muhammad, stating: "*It is as though Al-Muṣṭafâ (pbuh) is present there, and the Ḥassân-ı ‘Ajam (Khâqânî) is reciting panegyrics. Before his grandeur—lofty like the Simurgh/Anqa—people behold Khâqânî merely as a talking parrot*" (‘Awfî, 1903, vol. 2, pp. 221–222). Although Khâqânî identifies himself with Ḥassân, the most revered poet in Islamic history, he nevertheless characterizes his own words in the presence of the Prophet’s majesty merely as a parrot muttering before the sublime, legendary bird, the Simurgh (Foruzanfar, pp. 612–613).

9. Bîdil-i Mâzandarânî (d. Qajar period)

Mîrzâ Hâjî Muḥammad Bîdil-i Mâzandarânî is one of the Persian poets who lived during the Qajar Dynasty. He was originally born in the village of Chelav, located in the Amol county of the Mazandaran province in Iran. Although there is insufficient information regarding his birth date and early background, the poet is noted for his ability to improvise verse, compose chronograms (*târîkh*), and employ a fluent style. Furthermore, he established a literary circle in the city of Kermanshah, gathering the poets and literati of the era. Among his known works, *Tuḥfat al-Dhâkirîn*, consisting of approximately 20,000 couplets, is mentioned. According to the author of the biographical dictionary, Divân Begî, Bîdil-i Mâzandarânî was also bestowed the honorific title "*Ḥassân al-A‘immah*" (The Ḥassân of the Imams) by his contemporaries due to his poems composed in praise of the Prophet Muhammad and the Ahl al-Bayt (Kedkhudâ-yi Shîrâzî, f. 23a).

10. Khâjû-yi Kirmânî (d. 753/1352)

Kamâl al-Dîn Abû al-‘Aṭâ’ Maḥmûd b. ‘Alî, born in the city of Kerman (Iran), is one of the Sufi poets of the 7th–8th/13th–14th centuries. After completing his foundational education in Kerman, he embarked on a journey in pursuit of knowledge, visiting regions such as Tabriz, Shiraz, Khuzestan, Fars, Azerbaijan, Iraq, and the Hejaz. Writing poetry centered on ghazals, asceticism (*zuhd*), and wisdom (*ḥikmah*), Khâjû-yi Kirmânî shows the influence of Sanâ’î al-Ghaznavî, while he is known to have exerted a significant influence on Hâfîz-i Shîrâzî. Passing away in Shiraz in 753/1352, Khâjû left behind an extensive literary corpus consisting of both poetry and prose (Zarrinkoub, pp. 370–371). Among his works are his Persian *divân*, five *masnavîs*—comprising *Humây and Humâyûn*, *Gul and Nawrûz*, *Rawḍat al-Anwâr*, *Kamâl-nâmah*, and *Jawharnâmah*—the romantic epic *Sâm-nâmah*, a selection of poems titled *Mafâtîḥ al-Qulûb*, as well as three treatises: *Risâlat al-Bâdiyah*, *Risâlat Sab‘ al-Mathânî*, and *Munâẓarah-i Shams va Saḥâb* (Şafaq, pp. 479–480).

His *dîvân*, which is divided into two sections titled "*Şanâ'î al-Kamâl*" and "*Badâ'î al-Jamâl*", contains various *qaşîdahs*, ghazals, *qit'ahs*, strophe-poems (*tarjî'-bands*), *masnavîs*, and *rubâ'îs*. His panegyrics are generally dedicated to religious and state dignitaries (*Dîvân-i Khâjû*, ff. 1b–130a). In the context of our subject, it is observed that Khâjû also employs certain indirect expressions in his poetry that position him within the lineage/tradition of Ḥassân (*Dîvân-i Ash'âr-i Khâjû-yi Kirmânî*, 1957, pp. 159–160).

11. Mawlana Muḥtasham-i Kâshânî (d. 1000/1591)

Considered the pinnacle of the elegy (*marthiyah*) genre in Persian literature, Kamâl al-Dîn 'Alî Muḥtasham-i Kâshânî was an Iranian poet of the Safavid period and a contemporary of Shah Tahmasp I. Born in Kashan in 905/1500 AH, he spent the majority of his life in this city. Having received an education in religious and literary sciences during his youth, Kâshânî played a significant role in the formation of Shi'i literature during the Safavid era. His most famous work is the elegy titled *Dûvâzdah Band* (Twelve Strophes), in which he recounts the Event of Karbala. Additionally, he composed a deeply poignant elegy for his brother who died at a young age, as well as a collection of ghazals known as the *Jalâliyyah* (Zarrinkoub, pp. 431–432). Passing away in Kashan in 1000/1591, the poet's collection of poetry (*dîvân*) was compiled after his death by his student Muḥammad Ḥusaynî-i Kâshânî (Şafaq, pp. 564–565).

The title "*Ḥassân*" was also used for Muḥtasham-i Kâshânî by his contemporaries; he was explicitly referred to as "*Ḥassân al-'Ajam*" and "*Ḥassân al-Zamân*" (The Ḥassân of the Era) (*Haft Dîvân-i Muḥtasham Kâshânî*, 2001, vol. 1, pp. 31, 54, 72, 82, 246). However, this title was bestowed upon him not merely for his poetic prowess, but specifically due to the elegies he composed for the Prophet Muhammad and the Ahl al-Bayt, particularly his celebrated *Twelve Strophes*. In a *qaşîdah* dedicated to 'Alî b. Abî Tâlib, he places himself in the position of Ḥassân: "*Who am I to sing your praises in this era? Yet I am precisely what Ḥassân was in the era of Al-Muṣṭafâ (pbuh)*" (*Dîvân-i Mawlânâ Muḥtasham-i Kâshânî*, 1965, p. 303).

In a panegyric addressed to one of the Deccan sultans in India, Muḥtasham-i Kâshânî asserts that God blessed him with an eloquence similar to that of Saḥbân b. Wâ'il and a poetic gift akin to Ḥassân's: "*O sovereign of vast realm and mighty army! Out of His own grace, the Matchless and Omnipotent God granted to Muḥtasham's speech the power of Saḥbân [in rhetoric]. From the canon of verse, he established such a station that he bestowed upon that poetry the beauty of 'Ḥasan' [by name] and the refinement of 'Ḥassân'*" (p. 183). In the history of Safavid-era Persian literature, Muḥtasham-i Kâshânî is viewed as the figure who revived Ḥassân b. Thâbit's mission of being "*the poet who defends and praises the Prophet*" through his panegyrics dedicated to the Ahl al-Bayt and his elegies written for the martyrs of Karbala.

12. Ḥazîn-i Lâhijî (d. 1179/1766)

Muḥammad 'Alî b. Abî Tâlib, known by the pen name *Ḥazîn*, is one of the last major poets of the Indian Style (*Sabk-i Hindî*). Said to be a descendant of Shaykh Zâhid-i Gilânî (d. 700/1301), the master of the Zâhidiyyah Sufi order, Lâhijî was born in Isfahan in 1103/1692 (Hidâyat, 1957, vol. 1, p. 307). His life coincided with the collapse of the Safavid Empire and one of Iran's most turbulent periods, a situation that drew him into numerous travels and adventures. Ultimately, following conflicts with and allegations from the local officials of Nâdir Shâh Afshâr in southern Iran, he was forced to seek refuge in 1146/1734 in India—a country to which he could never fully adapt. Ḥazîn passed away in 1181/1766 in the city of Benares, India, and was interred there (Al-Baghdâdî, 1951, vol. 2, p. 335).

Ḥazîn-i Lâhijî is also among the poets in classical Persian literary history who employed the title "*Ḥassân*." In a panegyric composed in praise of 'Alî b. Abî Tâlib, he states:

"Even the ashes of the candle burning at 'Alî's tomb turned into musk wafting fine fragrance like Ḥassân's pious deeds and praises. Even Gabriel's wings are scattered across the arena to praise him. O ardent-breathed poet, do not slacken your reins! Even the realm of non-existence shames before your grandeur, becoming vocal through the fire of your zeal, and sweat pours even from the brow of the Ḥassân of the era" (Dîvân-i Ḥazîn-i Lâhîjî, 1971, p. 588). Following in the footsteps of his predecessors, Ḥazîn-i Lâhîjî adopts Ḥassân as his model within the poetic tradition, viewing himself as the Ḥassân of the era.

13. Ḥâziq-i Hindî (d. 13th/19th century)

Muḥammad b. Ishâq b. 'Alî b. Ḥusayn, born in Lucknow, India, was a physician and poet. Although there is limited information regarding his life, it is reported that he was bestowed the honorific title "*Ḥassân al-Hind*" (The Ḥassân of India) because the majority of his poems consisted of panegyrics dedicated to the Prophet Muhammad. Sayyid Muḥtaram 'Alî Ḥasan Khân Bhopâlî, in his biographical dictionary (*tadhkirah*) titled *Ṣubḥ-i Gulshan*—which covers Persian poets who lived or were trained in India during the 17th, 18th, and 19th centuries—also included a panegyric authored by him in praise of the Prophet (Bhopâlî, 1878, pp. 114–115).

14. Muḥammad Taqî Bahâr (d. 1370/1951)

Muḥammad Taqî, known by the honorific title "*Malik al-Shu'arâ Bahâr*" (King of Poets Bahâr), was an Iranian poet, man of letters, politician, and journalist. Born in the city of Mashhad in 1884, Bahâr received his foundational education in Persian language and literature from his father, Malik al-Shu'arâ Ṣabûrî, and studied Arabic and Persian language and literature under Adîb Nîshâbûrî. Following his father's passing, Bahâr served as a court poet to Mozaffar al-Dîn Shah, served six terms as a member of parliament (*Majlis*), and taught literature at the doctoral level in higher education for many years. Due to his involvement in pro-constitutional and pro-liberty movements, Bahâr was exiled and imprisoned several times; these years of exile and imprisonment proved to be among the most productive periods of his literary life. Passing away in Tehran in 1951, Bahâr's most significant works include his poetic collection (*dîvân*), *Sabk-Shinâsî*—a three-volume study examining Persian prose style—*Târîkh-i Sîstân*, *Mujmal al-Tawârîkh wa al-Qiṣaṣ*, and *Târîkh-i Bal'amî* (Ṣafaq, pp. 640–641).

Muḥammad Taqî Bahâr is also among the group of Persian poets who referred to themselves by the title "*Ḥassân*." In a *qaṣîdah* written as a response to a contemporary poet who was jealous of him, he states:

"My superiority over this group is evident to the public. Had the honing-tool of affliction not sharpened [matured] his speech, it would have remained in darkness.

No one can strip away my virtue with such idle talk. When have demons ever been able to seize Solomon's realm through sorcery?"

After enduring with patience, here I stand before you once more. The spirit of Ḥassân draws the principles of verse and prose directly from my nature (Dîvân-i Ash'âr-i Shâdravân Muḥammad Taqî Bahâr, 1989, p. 31). Through these lines, the poet asserts that his rivals cannot distract him with idle talk or overshadow his art. Engaging in *mubâḥât* (poetic boasting/emulation) against them, he expresses that he stands supreme—even suggesting that Ḥassân b. Thâbit, the poet of the Prophet, derives his artistic spirit from Bahâr's own nature.

15. Sufi Ashqari (d. 1979)

Among the poets who identified themselves with Hassan, the last poet on our list is Ghulam Nabi Ashqari, who lived in the 19th and 20th centuries. Born in Kabul in 1932, the poet was the grandson of Dadeh Shir Bezirgan—a prominent merchant of the period who emigrated from

Bukhara—and the son of Abdurrahim Khan. Having lost his parents and his only sibling at an early age, Ashqari was raised under the guardianship of his relatives, led an ascetic life, and never married.

Dedicated to knowledge and wisdom, Ashqari is said to have been influenced by Rumi and Bidel in his poetry. Nevertheless, he distinguished himself among 20th-century Afghan poets with his unique style. Writing in widely practiced forms such as *qasida*, *ghazal*, *masnavi*, *rubai*, *mukhammas*, *musaddas*, and *dubayti*, Ashqari had many of his ghazals set to music and performed by various Afghan singers (Divan-e Ashqari, 1995, pp. 1–23).

Ashqari passed away in Kabul in 1978, and his *divan* was compiled posthumously by his admirers. His grave is located in the Shohada-e Salehin Cemetery in Kabul. Like his predecessors, Sufi Ashqari is among the poets who identified themselves with Hassan b. Thabit and took him as a role model in poetry. In his ghazal titled "Tears of Longing," he states the following: Like his predecessors, Sufi Ashqari is among the poets who identified themselves with Hassan b. Thabit and took him as a role model in poetry. In his ghazal titled "Tears of Longing," he states the following:

*"In separation from your face, I have turned yellow like the autumn season.
I have fallen distressed, sick, and feeble.
I used to be like an arrow; through grief and sorrow, I have bent into a bow.
What can I say? What difference does it make that I have become Hassan in poetry?
Come visit me, I am ill.
Tears of longing flow from my eyes"* (p. 247).

Sufi Ashqari was a man of knowledge and wisdom. He spent the final years of his life in Kabul, the capital of Afghanistan, which was turmoil-ridden by coups prior to the Russian invasion. Trying to make a living in extremely dire financial conditions by selling naswar (chewing tobacco) in his small wooden kiosk, Ashqari's booth was also a gathering place for his poet friends and acquaintances. Master Ghulam Farooq Nilab-i Rahimi conducted a study analyzing Sufi Ashqari's life and poetry. This study serves as an important source providing biographical information about Ashqari and his contemporaries among late-period Afghan poets (Rahimi, 2022).

Conclusion

The findings of our research demonstrate the following: Certain major poets in both Arabic and Persian literary histories have adopted the Prophet's poet, Ḥassân b. Thâbit, as their primary artistic model. While some of these poets assumed the title "*Ḥassân*" themselves—either to seek a spiritual blessing (*tabarruk*) or to prove their poetic legitimacy—in other instances, this honorific epithet was bestowed upon them by their contemporaries.

In Arabic literary history, Âzâd Bilgîrâmî, who took Ḥassân as his model, was dubbed "*Ḥassân al-Hind*" (The Ḥassân of India) by his contemporaries for praising the Prophet Muhammad as extensively as Ḥassân did. Similarly, Shaykh Salîm al-Ya'qûbî was hailed as "*Ḥassân Filastîn*" (The Ḥassân of Palestine) for defending the Palestinian cause and composing resistance poetry against the British Mandate administration.

Taking Ḥassân as a model evolved into an established tradition among classical Persian poets, who regarded early Arabic poets as their masters. Rûdakî, one of the great masters of speech during the Samanid era, became the first Persian poet to adopt Ḥassân as his exemplar. Remarkably, this tradition persisted among Persian poets well into the twentieth century. A total of fifteen poets—ranging from 'Unsurî, Nâsir-i Khusraw, Sanâ'î, 'Abd al-Wâsi' al-Jabalî, Sayyid Hasan-i Ghaznavî, Anvarî, Khâqânî Shîrvânî, Bîdil-i Mâzandarânî, Khâjû-yi Kirmânî, Hâziq-i Hindî, Muḥtasham-i Kâshânî, and Ḥazîn-i Lâhijî to Muḥammad Taqî Bahâr and Şûfî 'Ashqarî—adopted Ḥassân b. Thâbit

as a model. By associating themselves with Ḥassân, they not only highlighted their poetic prowess but also articulated their commitment to a religious and moral mission.

In conclusion, the title "*Ḥassân*" emerges as a multi-layered honorific reflecting the poets' religious sensitivity, literary ambition, and connection with tradition across Arabic and Persian literary histories. In this regard, it provides a striking example for understanding both the continuity of classical poetry and the construction of literary identity.



www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641



ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Hassân b. Sâbit'i Model Alan Arap ve Fars Şairler

Giriş

Ebû'l-Velîd Hassân b. Sâbit el-Ensârî b. Munzir b. Harâm b. Neccâr (ö. 54/674) önde gelen muhadram şairlerdendir. İslam tarihinde Peygamber efendimizi, savunup müşrikleri hicvetmesi sebebiyle kendisine, Ebû'l-Velîd', "Ebû Abdurrahman" ve "Ebû'l-Husâm" gibi künyeler verilmiştir (el-Cezerî, t.y., 2, 6). Hassân, Yesrib şehrinde doğup büyümüştür (el-İsfahânî, 2008, 4, 105). Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte bazı kaynaklar onun doğumunu miladi 590 yılına kadar dayandırmaktadır (el-Hamevî, 1977, 5, 429-430; es-Semhûdî, 2001, 1, 61-62). Hassân'ın soyu ise Yemenli "Ezd Kabilesi"nin "Hazrec" koluna dayanmaktadır (*Dîvânu Hassân b. Sâbit el-Ensârî*, 1994). Hassân'ın ailesinin hem Cahiliye hem de İslam döneminde halk arasında büyük bir saygınlığa sahip olduğu ve babası Sâbit'in Hazrec kabilesinin eşrafından olduğu belirtilir (el-Askalânî, 1853). Hassân'ın annesi Furey'a bint Hâlid de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) biat ettikten sonra Müslüman olan kadın sahabilerdendir (İbn Sa'd, 2001, s. 10, 348; el-İsfahani, s. 3, 14-15; 17, 117-121).

Hassân'ın 622 yılındaki İkinci Akabe Biatı'ndan sonra Müslüman olduğu bilinmektedir (İbn Abdilberr, 2019, s. 2, 248; *Kıssatu ve Tarihu'l-Hadarati'l-Arabiyye*, 1999, s. 71-75). Hayatının son yıllarında görme yetisini kaybeden Hassân'ın 120 yaş yaşadığı ve ömrünün 60 yılını Cahiliyede, kalan 60 yılını da İslamî dönemde geçirdiği rivayet edilir (en-Nass, 1985, s. 37). Tarihî rivayetler onun Muaviye b. Ebû Süfyan döneminde (41-60/661-681) vefat ettiği noktasında birleşse de bu konuda bir kesinlik yoktur (128-129).

Hassân, İslamiyet öncesinde Şam bölgesinde hüküm süren Gassânî krallarıyla Irak topraklarında hüküm süren Hire krallarından bazılarını methetmiştir (İbn Kuteybe, 1987, s. 192-93; el-Kayravânî, 2000, s. 505). Kaynaklarda onun "Cahiliye Döneminde, şiiri en kaliteli şairlerden olduğu ve ailesinin sülalece şair oldukları" belirtilir (el-Muberred, 1997, s. 1, 342.). Müslüman olduktan sonra şiirlerinin en güzellerini Allah Resulünü (s.a.v.) övmek ve İslam dinini savunmak için yazmıştır (el-Askalânî, s. 2, 8; el-Kayravânî, s. 1114). Onun ümmet arasındaki şöhreti de İslam'a ve onun peygamberine saldıran müşrik şairlere karşı şiiriyle verdiği mücadeleden kaynaklanmaktadır (el-Buḥârî, 2006, 68, 453). Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Hassân için mescitte bir minber inşa ettirmiş ve onun hakkında: "*Resûlullah'ı savunduğu müddetçe Allah onu Ruhu'l-Kudüs ile desteklemektedir*" buyurmuştur (el-Cezerî, 2, 6).

Birkaç kez basılan Hassân'ın divanının en eskisi 1281/1865 tarihli Tunus baskısıdır. Bu ilk baskı şerhsizdir ve muhakkik ismi zikredilmemiştir. Bu divanda çeşitli konularında yaklaşık 225 kaside ve kıta şiir yer almaktadır (*Dîvânu Hassân b. Sâbit el-Ensârî* 1994). Bunun yanı sıra Hassân'a nispet edilen bazı kaside ve parçalar da vardır. Aynı bir çalışmanın konusu olabilen bu şiirlerin kesin olarak ona mı yoksa başka şairlere mi aidiyeti tartışmalıdır.

1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma nitel araştırma desenine dayanmaktadır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır. Hassan b. Sabit'in hayatı ile Arap ve Fars edebiyatında onu model alan şairlere ilişkin bilgiler klasik kaynaklar, tezkireler, divanlar ve modern araştırmalar incelenerek derlenmiştir. Elde edilen veriler tarihsel araştırma yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiş; Arap ve Fars edebiyatındaki örnekler karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve şairlerin "Hassan" mahlasını/lakabını kullanım biçimleri şiir örnekleri üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. Literatür Taraması

Hassân b. Sâbit üzerine Türkiye başta olmak üzere Arap-İslam dünyasında birçok çalışma yapılmıştır. Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir: Abdurrahman Özdemir, "Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı", *İSTEM*, Yıl: 2, Sayı: 4, 201-218; Dursun Hazer, "Hz. Muhammed'in Şairi Hassân b. Sâbit'in Şiirlerinde Övülen ve Yerilen Değerler", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl: 1, Sayı 1, Bahar, 2006, s. 85116; Yasin Kahyaoğlu, "Resulullah'ın Şairi Hassân b. Sâbit'in Hayatı ve Şiirleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 1996, Sayı: 2, 317 – 323; Hicret Haşimi, "Hassân b. Sâbit'in Cahiliye Dönemi ve İslamî Döneme Ait Seçilmiş Methiye Örneklerinden Hareketle Ele Aldığı Konuların Mukayesesi", *Nous Academy Journal*, Yıl: 2025, Sayı: 5, s. 65-81; Mehmet Karacadağ, Hassân b. Sâbit'in Hayatı ve Şairliği, (*Yüksek Lisans Tezi*), Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, 2013; Mustafa Fırat, Hassân b. Sâbit'in İslam Sonrası Şiirlerinde Cahiliye Döneminin Etkileri, (*Yüksek Lisans Tezi*), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2013; Mahmut Gider, "Klasik Türk Şairler İçin Örnek Bir Şahsiyet: Hassân b. Sâbit", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Ağustos 2020, Cilt: 12, Sayı: 3 (28), s. 619-641.

3. Araştırmanın Amacı

Türkiye'mizde Fars edebiyatına yönelik çalışmaların önemli bir kısmı, İran merkezli edebî mirası esas almakta; Farsçanın tarih boyunca etkili olduğu (Afganistan ve Hindistan gibi) coğrafyalarda gelişen edebî gelenekler ise görece sınırlı biçimde ele alınmaktadır. Oysa Fars edebiyatının Arap edebiyatıyla kurduğu çok yönlü etkileşimin yalnızca İran sahasıyla sınırlı olmadığı ve Farsçanın edebî dil olarak kullanıldığı geniş kültür havzasında da etkili olduğu izlenebilmektedir. Bu etkileşimin dikkat çekici örneklerinden biri, klasik Arap şiirinin önde gelen isimlerinden Hassân b. Sâbit'i model alan veya "Hassân" lakabıyla anılan şairlerin ortaya çıkardığı edebî gelenektir. Bununla birlikte, söz konusu geleneği Arap ve Fars edebiyatları bağlamında karşılaştırmalı olarak inceleyen çalışmalar Türkiye'de henüz yeterli düzeyde değildir. Bu çalışmanın, söz konusu boşluğu doldurarak alana katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda araştırmada öncelikle klasik Arap edebiyatında, ardından klasik Fars edebiyatında Hassân'ı kendine model alan veya çağdaşları tarafından "Hassân" lakabıyla anılan şairler ele alınacak; bu şairlerin söz konusu lakabı hangi bağlamlarda ve ne şekilde kullandıkları karşılaştırmalı bir yöntemle incelenecektir.

I. Arap Edebiyatında Hassân'ı Model Alan Şairler

Arap edebiyat tarihinde Hassân b. Sâbit'e nispetle onun lakabıyla anılan iki şair vardır. Bunların ilki 18. Yüzyılın sonlarına doğru Hindistan'da yaşamış ve "Hassânu'l-Hind" lakabıyla meşhur Âzâd-ı Bilgirâmî; diğeri de 19-20. Yüzyıllarda Filistin'de yaşamış ve "Hassânu Filastîn" lakaplı Selîm b. Hasan el-Ya'ûbî'dir.

1. Âzâd-ı Bilgirâmî (ö. 1200/1786)

Asıl adı Mîr Gulâm Alî b. Nûh el-Hüseynî el-Vâstî'dir. 1116/1704'te Hindistan'ın kuzeyindeki Lucknow şehrine bağlı Bilgirâm kasabasında doğan şair, şiirlerinde "Âzâd" mahlasını kullandığı için "Âzâd-ı Bilgirâmî" lakabıyla şöhret bulmuştur. Şiirlerinin büyük bir kısmı Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkındaki methiyelerden oluşması sebebiyle, Hassân b. Sâbit'e benzetilmiş ve kendisine "Hassânu'l-Hind" lakabı takılmıştır. Bu doğrultuda onun Hz. Peygamber için yazdığı elli

iki beyitlik "Lâmiyyetu'l-Hind" adlı kasidesi dikkate değerdir. O, bu kasidesini, Tuğrâ'î el-İsfahânî'nin (ö. 513/1121) meşhur "Lâmiyyetu'l-Acem" kasidesine nazire olarak aynı vezin ve kafiye yazmıştır (el-Bilgîrâmî, 2015, s. 29-31).

1200/1786 yılında Evrengâbâd şehrinde vefat eden Âzâd, 18. Yüzyıl Hindistan'ında yetişen çok yönlü bir yazardır ve arkasında bir dizi eser bırakmıştır (el-Hasenî, 1999, s. 6, 771-73). Onun geniş ilmî ve edebî külliyatı içerisinde öne çıkan başlıca eserleri şunlardır: Hindistan'ın kültürel ve ilmî mirasını ele alan "*Sibhatu'l-Mercân fî Âsâri Hindustân*"; Hz. Peygamber'in Hindistan ile ilişkisine dair rivayetleri derleyen "*Şemmâmetu'l-Anber fî mâ verede fî'l-Hind min Seyyidi'l-Beşer*" ve Sahîh-i Buhârî üzerine kaleme aldığı "*Dav'u'd-Dârî*" adlı şerhi zikredilebilir. Mütenebbî'nin divanına yazdığı şerh niteliğindeki "*Şifâu'l-'Alîl*"i ve kendi kasidelerini içeren "*Tesliyetu'l-Fuâd*"ın yanı sıra yedi divanının birleşimi olan "*es-Seb'atu's-Seyyâre*", kapsamlı Farsça divanı ve Hz. Peygamber'e duyduğu derin iştiağın bir nişanesi olan "*Ercu's-Sibâ fî Medhi'l-Mustafâ*" eserlerinden bazılarıdır (el-Bilgîrâmî, s. 12-22).

2. Şeyh Selîm el-Ya'kûbî (ö. 1941)

1880 yılında Filistin'in Yafa şehrinde doğan Ebû'l-İkbal Selîm b. Hasan el-Ya'kûbî, temel eğitimi âlim olan babasından aldıktan sonra Mısır'a giderek Ezher Üniversitesi'nde tahsil görmüştür. O, uzun yıllar Yafa Ulu Camii imamlığı yapmış ve bu görevi sırasında Filistin'deki İngiliz mandasına ve Siyonist yerleşime karşı hem minberden hem de kalemiyle sert eleştiriler yöneltmiştir. Filistin davasını şiirleriyle savunduğu için kendisine- Hassân b. Sâbit'e atfen-"Hassânu Filistin" lakabı takılmıştır. 1948 Nekbe'si sonrası yurdunu terk etmek zorunda kalan Şeyh Selîm el-Ya'kûbî, önce Gazze'ye ardından Kahire'ye yerleşmiştir. 1941'de Şam'da vefat eden Ya'kûbî'nin şiirlerine genellikle vatan hasreti, İslam birliği ve direniş temaları hâkimdir (es-Sevâfirî, 1993, s. 47-50). Eserleri arasından Suudi Arabistan tarihini ele aldığı "*Su'ûdiyyat*"ı ve şiir divanı günümüze ulaştırmıştır (Ebû Nemr, 1436).

II. Fars Edebiyatı Tarihinde Hassân Lakabıyla Anılan Şairler

Klasik dönem Müslüman Fars şairlerin Arap şairleri kendileri için model olarak aldıkları ve onları şiirde üstat kabul ettikleri nakledilir (Daudputa, 1381, s. 55). Bu şairler nezdinde özellikle Hassân b. Sâbit'in ayrı bir yeri vardır. Onun Hz. Peygamber için söylediği methiyeler dilden dile dolaşırken Fars ve Türk şairler gerek Hz. Peygamber için yazdıkları methiyelerinde gerek şiir alanındaki yeterliliklerini ispat için kendilerini ona benzetmeye çalışmışlardır. Kimilerine de çağdaşları "Hassân" lakabını tevcih etmişlerdir. Araştırmalarımız neticesinde 13'ü klasik dönem; 2'si ise 19-20. Yüzyıllarda yaşamış ve şiirlerinde Hassân'ı model alan 15 Fars şairin ismini tespit ettik. Aşağıda kronolojik sırasına göre bu isimler hakkında kısa bilgi verildikten sonra onların "Hassân" lakabını alışları ve bunu şiirlerine nasıl yansıttıkları üzerinde durulmuştur.

1. Rudekî (ö. 329/941)

Fars şiirinin babası sayılan Ebu Abdullah Cafer b. Muhammed Rudekî, Samanîler Dönemi saray şairlerindendir. Görme engelli olmasına rağmen doğayı ve aşkı betimlemedeki ustalığıyla tanınmıştır (Semerkandî, 1388, s. 370-73). Rûdekî, kendisini fesahat ve belagat noktasında Hassân b. Sâbit ile kıyaslayan ilk Fars şairdir. O, şiirdeki kudretini vurgulamak için zaman zaman kendisini bu büyük İslam şairiyle eş değer görmüştür:

جز بسزا وار مير گفت ندانم

ورچه جريرم بشعر وطائي وحسان

سخت شکوهم که عجز من بنماید

ورچه حریفم ابا فصاحت سحبان

“Lâyık ve yerinde söz söylemekten başka bir şey bilmem. Şiirde her ne kadar Cerîr ve [Hâtim] Ta’î ile Hassân olsam da. Belâgatte acizliğimi gösterecek bir güç yoktur. Gerçi fesahatte rakibim Sehbân Vâil’dir.”

Rûdekî bu beytinde kendisini Arap şiir ve hitabet geleneğinin ileri gelenleri olan Hassan b. Sabit, Cerîr (ö. 110/728) ve Sehbân Vâil (ö. 54/674) gibi zirve isimleriyle mukayese ederek şiirdeki maharetini ortaya koymaya çalışmaktadır (Nefîsî, 1341, s. 439).

2. Unsurî (ö. 431/1040)

Afganistan’da yer alan Belh doğumlu Ebu’l-Kâsım Hasan b. Ahmed Unsurî, (350/961-431/1039), Gaznelilerden Sultan Mahmud döneminin en nüfuzlu saray şairlerindendir. Döneminin felsefe, mantık ve edebiyat ilimlerine vakıf olan ve bu sebeple kendisine "Hekîm" unvanı verilen Unsûrî, Sultan Mahmud ve Sultan Mesud’un en gözde şairlerindendir (Semerkandî, 1327, s. 56). Gazneli ordusunun fetihlerini işlediği ve yaklaşık iki bin beyti günümüze ulaşan şiirleri, Fars Edebiyatındaki ilk fetihnamelerden sayılır (Furûzânfer, 1387, s. 101-103). Onun ayrıca “Vâmık u Azrâ”; “Şâd bahr u Aynulhayât” ve “Surh-bet u Hing-bet” gibi mesnevileri, klasik Fars edebiyatının erken dönem aşk anlatıları açısından büyük önem taşır (Şafak, 1352, s. 152-57).

Unsurî de şairlikte kendisini “Hassân”la eşleştiren Fars şairlerdendir. Sultan Mahmud için kaleme aldığı bir kasidesinde, hükümdarın kendisine yönelik lütuf ve ihsanlarının şairlik kudretini nasıl filizlendirdiğini ve onu adeta dönemin 'Hassân'ı mertebesine yükselttiğini dile getirmektedir:

زَنَعْمَان بگُذَرْد در خدمتش مرد

بمدحش بگُذَرْد شاعر زحسَن

يکي را او کند نَعْمَان زَنَعْمَت

يکي را او کند حَسَن زاحسان

"(O, öyle bir sultandır ki) O'nun hizmetinde olan kişi (zenginlikte) Nu'mân'ı geçer. O'nu öven şair de (belagatte) Hassân'ı geride bırakır. O, nimetleriyle birini Nu'mân kadar zengin eder. İhsanlarıyla da bir diğerini Hassân eder (Divân-ı Ustâd Unsurî-i Belhî, 1363, s. 270). Unsurî'nin burada “Nu'mân” diye bahsettiği kişi, 608’de vefat eden ve zenginliğiyle meşhur Gassânî krallarından Nu'mân b. Münzir'dir (s. 395).

Unsurî, Gazneli Mahmud’un veziri ve onun vefatının ardından oğlu Sultan Mes’ud’un veziri Hâce Ebu’l-Kâsım Ahmed b. Hasan Meymendi’yi (ö. 424/1032) methettiği bir kasidesinde kendini yine “Hassân” olarak nitelemektedir:

ای خداوندی که گر بی کام تو گردد فلک

آرزوی خویش را تو بر فلک تاوان کنی

مرد ره یابد بشعر از نعمت و احسان تو

تو زبس احسان کنی مدّاح را حَسَن کنی

“Ey Efendi! Eğer felek senin arzun dışında dönecek olsa, sen kendi arzunun tazminatını felekten alırsın. Yol eri olan şair, senin verdiği nimetler ve ihsanlar sayesinde şiirde (kemal) bulur. Sen o kadar çok ihsan edersin ki, meddahı Hassân edersin” (s. 287). Unsurî’ye göre şairi Hassân mertebesine çıkaran şey, kendi yeteneğinden ziyade memduhun ona gösterdiği cömertliği ve ihsanlarıdır.

3. Nasır-ı Hüsrev (ö. 481/1088)

Ebû Mu'în Nasır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubadiyânî el-Mervezî 382/993 tarihinde günümüz Afganistan'ın Belh Şehrinde doğmuştur. Hem büyük bir şair hem de bir filozof olan Nasır-ı Hüsrev, İsmailî dâ'îsi olduğu için şiirlerini tamamen dinî, ahlakî ve felsefî düşüncelerini yaymak için kullanmış; saray şairliğini reddedip hikmet şairi olmayı seçmiştir (Furûzânfer, 148-50).

Nasır-ı Hüsrev de şiirlerinde Hassan'ı Sâbit'i kendine model olarak seçen kadim Fars şairlerdendir. O bir şiirinde şöyle demektedir:

زدیوان دور شو تا راه یابد سوی تو حکمت
سخت آنکه شود بی شک سزای دفتر و دیوان
چو با دانا سخن گوئی سخن نیکو شود زیرا
که جز در مدح پیغمبر نشد نیکو سخن حسّان

“Divandan, saraydan uzaklaş ki hikmet sana giden yolu bulabilsin. İşte o zaman sözün, hiç şüphesiz defterlere ve divanlara layık hale gelir. Bilge biriyle konuştuğun zaman söz güzelleşir. Zira Hassân'ın sözleri de ancak Peygamber'in methiyle güzelleşmiştir” (Divân-ı Eş'âr-i Hekim Nâsır-ı Hüsrev-i Kubâdiânî, 1358, s. 292).

Nasır-ı Hüsrev'e göre bir sözün güzelliği sadece kafiye veya vezinle değil, o sözün yöneldiği yüce hedefle de ilgilidir. Bu da ancak insanı takvadan uzaklaştıran saray çevrelerinden ve dünya menfaati için padişahları övmekten uzak durmakla olur. Bu sebeple o şiirlerini ulvî maksatlar için söylemiştir. Onun içindir ki kendi şiirini ve sözünün değerini, Peygamber şairi Hassân b. Sâbit'in sanatına benzetmiştir.

4. Senâî-i Gaznevî (ö. 545/1150)

Fars Edebiyat tarihinde “Hassan” lakabıyla anılan şairlerden birisi de Senâî Gaznevî'dir. Ebû'l-Mecd Mecdûd b. Âdem, 5/11. yüzyılın sonu ile 6/13. yüzyılın başlarında Gazne'de yaşamış, Fars edebiyatında tasavvufî şiirin öncüsü kabul edilen bir isimdir. İlk dönemlerinde saray şairi olarak devlet büyüklerine methiyeler yazsa da hayatında yaşadığı manevî bir tecrübe sonucu bu çevreden uzaklaşarak kendini zühd, irfan ve dinî ilimlere adanmıştır. Bilinen eserleri arasında “İlâhînâme” olarak da anılan ve olan tasavvufî düşüncenin mesnevi formunda işlendiği “Hadîkatu'l-Hakîka” ile insan ruhunun felekler üzerinden bir yolculuk yaparak ilahî huzura ulaşması ve bu süreçte nefsi emmâre ile mücadelesinin konu edildiği *Seyru'l-İbâd ile'l-Meâd* zikredilir (Furûzânfer, 256-57). Çağdaşları ile özellikle Gazneliler Dönemi saray şairlerinden olan Muhtârî Gaznevî (ö. 549/1153) ile ihvâniyyât/kardeşlik şiirleri vardır (Zerrînkûb, 1378, s. 302). Muhtârî, Senâî'ye yazdığı bir kardeşlik şiirinde onu, sahip olduğu şiirsel deha yönünden Hassan b. Sâbit'e benzetmektedir:

سنائی را صلتها بخش تا اوهم چنین مدحی
بپردازد که همتا نیست اندر شعر ز اقرانش
نبینی کاینچنین گوید زهر بیتی که برخواند
کند تحسین زبس معنی زجنت جان حسانش

“Senâî'ye layık olduğu ihsanları ver ki o da böyle bir medhiye hazırlasın. Çünkü onun şiirinin akranları arasında bir benzeri daha yoktur. Sen bu denli güzel söyleyen birini göremezsin. Öyle ki beytini okuyan herkes, Hassân'ın ruhunun cennetinden gelen o bol derin karşısında hayran kalıp onu tahsin eder” (Divan-ı Osman Muhtârî, 1341, s. 245).

Muhtârî-i Gaznevî, bu beytinde Hz. Peygamber'in Hassân b. Sâbit hakkında: “*Ruhu'l-Kudüs onunla beraberdir*” mealindeki Hadis-i Şerifine atıf yaparak, Senâî'nin şiirindeki derin anlamların kaynağını Hassân'ın cennet gibi olan ruhuyla ilişkilendirmektedir.

5. Abdulvasi-i Cebelî (ö. 555/1160)

Abdülvâsi-i Cebelî, Selçuklu dönemi iki dilde şiir yazar saray şairlerindendir. Afganistan'ın merkezinde yer alan Hazâreât'ın bir köyü olan Cebel'de doğduğu için Cebelî mahlasıyla bilinir. Doğum tarihi bilinmeyen Cebelî'nin bir süre Herat'ta ikamet ettiği daha sonra Gazne'ye giderek Gazneli sultanlarından birkaçını ve Atabekler'den Mir Acel İhtiyâruddîn-i Cevher vd. bazılarını methettiği zikredilir (Şafaq, s. 330-32). 555/1160'te vefat ettiği düşünülen şairin şiir divanı günümüze ulaşmıştır ve Zebihullah Safa tarafından tahkikli neşri yapılmıştır (Karaismailoğlu, 1988, 2, 283).

Abdülvâsi-i Cebelî de kendini Hassân'la kıyaslayan Fars şairlerdendir. O, Atabeklerden Mir Ecel İhtiyâruddîn-i Cevher'i (ö. 534/1140) methettiği bir kasidesinde onun ihsanlarının kendisini Hassân'a dönüştürdüğünü söylemektedir:

ایا ستوده خصالي که روز و شب دارد
بخدمتت جبلي بر میان کمر چو جبل
زدولت تو چو حسان بنظم گشت شمر
زهمت تو چو سحبان بنثر گشت مثل

“*Ey övülmüş sıfatlara sahip kimse, beli dağ kuvvetli olan Cebelî, gece gündüz senin hizmetindedir. Senin devletin sayesinde Şemer gibi oldu ve himmetin sayesinde de Sehban [b. Vâil] gibi nesirde örnek oldu*” (*Divân-ı Abdülavâsi ‘-i Cebelî*, 1356, 252-253).

İkinci beytinde geçen شمر kelimesinin anlamında bir kapalılık var ve tam olarak anlaşılmıyor. Muhtemelen Arap tarihinde “Şemerîler” kabilesinin ceddi olan “Şemr b. Abd b. Cüzeyme”yi kastetmiştir.

6. Seyyid Hasan-ı Gaznevî (ö. 569/1173)

Eşrefuddin Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed Hüseyinî Gaznevî, Gazneli dönemi şairlerinden bir diğeridir. Eşref-i Gaznevî olarak da bilinen şair, Gaznelilerden Behramşah'ı (ö. 1157) ve Selçuklu Sultanlarından da Sencer'in (ö. 1157) hizmetinde bulunmuştur. Doğum tarihi belli olmayan Hasan-ı Gaznevî 569/1173 yılında 30 yaşındayken İran'ın Horasan-ı Razavî İli'nin Âzadvâr köyünde yakalandığı bir hastalık nedeniyle vefat etmiştir (*Divân-ı Seyyid Hasan-ı Gaznevî*, 1397, s. 2-4). Yaklaşık dört bin beyitten oluşan divanı tahkik edilmiştir. Yaygın şiir türlerinin hepsinde yazar Seyyid Hasan-ı Gaznevî kendisini "Hassân" imgesiyle özdeşleştirilmekte ve Behramşah hakkında söylediği bir methiyesinde “Cinas Sanatını” başarılı bir şekilde kullanarak kendisinin Peygamber soyundan geldiğini ve Peygamber için “Hassan” ne ise kendisinin de Behramşah için aynı mesabede olduğunu dile getirmektedir:

عمر باقی یافتی زین مدح جان افزای من
ای خضر دولت بحجت آب حیوان توام
برمن آن داری که بر حسان زاحسان جد من
لاجرم گرچه حسن نامست حسان توام

“Benim bu can bağışlayan övgülerim sayesinde bâki bir ömür buldun. Ey devletin Hızır'ı! Ben senin hüccetinle âb-ı hayâtın gibiyim. Senin bana olan keremin, ceddimin Hz. Peygamber'in Hassân'a olan ihsanı gibidir. Bu sebepten her ne kadar adım 'Hasan' olsa da aslında senin Hassân'ınım” (Divân-ı Seyyid Hasan-ı Gaznevî, s. 247).

Hasan-ı Gaznevî, “Ceddimin Hassân'a” olan ihsanı” ifadesiyle, kendisinin Peygamber soyundan geldiğini hatırlatırken Hz. Peygamber'in Hassân'ı koruduğu gibi, Bahramşah'ın da bir Peygamber torunu olan şairi ihsanlarıyla himayesine altına aldığı vurgulamakta ve bu suretle aradaki ilişkiyi kutsal bir zemine oturtmaya çalıştığı görülmektedir.

7. Enverî (ö. 585/1189)

Evheduddîn Muhammed b. Muhammed veya Ali b. İshak, 6/12. yüzyılda yaşamış İranlı şairlerdendir. Mantık, müzik, matematik ve astronomi gibi zamanının yaygın bilgi alanlarından birçoğuna hâkim olan Enverî, başlangıçta Selçuklu sultanlarını öven şiirler yazmış ve Horasan'ın Gazneliler tarafından ele geçirilmesinden sonra Gazneli sultanlarını ve bazı devlet adamlarını metheden şiirler yazmıştır. İlk başlarda “Hâverî” mahlasını kullanırken “Enverî” mahlasını sonradan kullanmaya başladığı belirtilir. 583/1187'de Belh'te vefat ettiği tahmin edilen şairin, hayatının sonlarına doğru halktan uzak münzevi bir yaşam sürdüğü rivayet edilir. Sa'îd-i Nefîsî tarafından tahkik edilen Enverî'nin divanında medih, mersiye, gazel, hikmet vd. klasik şiir türlerin hepsine yer verilmiştir (Furûzânfer, s. 336).

Enverî de çağdaşları gibi kendisini “Hassân”a benzeten veya memduhunun ihsanlarının kendisini “Hassân” gibi bir şöhrete kavuşturduğunu söylemektedir (Nefîsî, 1364, s. 59, 146). Büyük Türk hakanı Sultan Sencer'i övdüğü bir kasidesinde bunu şöyle dile getirmektedir:

چون بگوئی؟ هرچه ذوالقرنین ملک و ملک داشت

هر غلامی از تو در هر مکرم آن یافته

شاد باش، ای مصطفی سیرت خداوند، این منم

کز قبول حضرتت اقبال حسان یافته

“Her ne kadar Zülkarneyn bütün dünya mülküne sahip idiyse de senin her bir kulun, senin ihsanların sayesinde onun sahip olduklarına erişmiştir. Mutlu ol! Ey Peygamber huylu hükümdarım. Senin huzuruna kabul edilmekle benim gibi bir kul dahi Hassân b. Sâbit saadetini ermiştir” (Divân-ı Enverî, s. 281).

Enverî'ye göre Sultanı Sencer'in ihsanları o kadar büyüktür ki, onun kapısındaki sıradan bir kulun bile İskender-i Zülkarneyn kadar malı vardır. Onu metheden kendisi gibi her bir şair da Hassân b. Sâbit kadar saadete kavuşur.

8. Hakânî-i Şirvânî (ö. 586/1190)

520/1120 civarında Azerbaycan'ın kadim bir şehri olan Şirvan'da doğan Efdaluddin Bedîl b. Ali Şirvânî, “Hâkânî” mahlasıyla bilinir. O, 586/1190'de Tebriz'de vefat etmiştir. Fars edebiyatı tarihinin en büyük kaside şairlerinden biri sayılan Hâkânî, manaları kullanmadaki mahareti ve üstün yeteneği yüzünden çağdaşları ona “Hassânu'l-Acem” (Acem dünyasının Hassân'ı) lakabını takmışlardır (Şafaq, s. 337). Şiirlerine bakılırsa onun da bu lakabı kendisine yakıştırdığı görülmektedir (Divân-ı Hassânî'l- 'Acem, 1316, s. 18, 58, 93).

“Sultanu's-Şu'arâ” lakabıyla da anılan şairin “Hâkânî” mahlası ise dönemin Şirvan Şahlarından Büyük Hakan Fahrüddîn Menûçehr b. Ferîdûn'a nispetledir (Şafaq, s. 337). Kendi ifadesine göre “Hassân” lakabı kendisine ilk olarak amcası Kâfiyüddîn Ömer b. Osman tarafından verilmiştir:

چون دید که در هنر تمامم

"حسان عجم" نهاد نامم

"O, benim artık hünerde tam olduğumu görünce bana 'Hassan-ı Acem' lakabını taktı" (Hâkânî-i Şîrvânî, vr. 99b).

Aşağıdaki beyitte de Hâkânî, manevî bir murakabe ve şairane bir tahayyül içinde kendini Hz. Peygamber'in huzurunda tasvir etmekte ve şöyle demektedir:

مصطفی حاضر وحسان عجم مدح سرای

پیش سیمرغ غمش طوطی گویا بینند

"Sanki Mustafa (s.a.v.) orada hazırdır ve Hassân-ı Acem (Hâkânî) de medihler söylemektedir. İnsanlar O'nun Simurğ/Anka Kuşu gibi yüceliğinin önünde Hakânî'yi konuşan bir papağan gibi görürler" (Avfî, 1903, s. 2, 221-22). Hâkânî, her ne kadar kendisini İslam tarihindeki en saygın şair olan "Hassân" ile tanımlasa da Hz. Peygamber'in azameti karşısında kendi sözünü ulaşılmaz efsanevi kuş olan Simurğ/Anka önünde sadece bir şeyler mırıldanan papağan olarak nitelemektedir (Furûzânfer, s. 612-13).

9. Hâcu-yî Kirmânî (ö. 753/1352)

İran'ın Kirmanşah şehrinde doğan Kemaluddîn Ebû'l-Atâ Mahmûd b. Ali, 7-8/13-14. Yüzyıl mutasavvıf şairlerdendir. Temel eğitimi Kirmanşah'ta aldıktan sonra ilim yolculuğuna çıkmış, bu yolcuğu sırasında Tebriz, Şiraz, Huzistan, Fars, Azerbaycan, Irak ve Hicâz bölgelerinde bulunmuştur. Gazel, züht ve hikmet temalı şiirler yazan Hâcu-yî Kirmânî'nin şiirlerinde Senâ'î-i Geznevî'nin etkisi görülürken Hafız-ı Şîrâzî üzerinde önemli etkiler bıraktığı bilinmektedir. 753/1352'de Şiraz'da vefat eden Hâcu-yî, arkasında nazım ve nesirden oluşan geniş bir edebî külliyat bırakmıştır (Zerrînkûb, s. 370-371). Farsça divanı ve "Humay ve Humayun, Gül ve Nevruz, Ravzatü'l-Envâr, Kemalnâme, Cevhernâme" den oluşan beş mesnevisi; "Sâm Nâme" adlı aşk destanı, seçme şiirlerinden oluşan "Mefâtihi'l-Kulûb"u, bunların haricinde "Risâletü'l-Bâdiye, "Risâlet Seb'î'l-Mesânî" ve "Munâzara-i Şems ve Sahab" adlı üç risalesi eserlerinden bazılarıdır (Şafak, s. 479-480).

"Sanai'ü'l-Kemâl" ve "Bedâi'ü'l-Cemâl" olmak üzere iki bölüme ayrılan divanı, çeşitli kasideler, gazeller, kıtalar, terci'-i bend, mesnevi ve rubailer içermektedir. Medihleri genelde din ve devlet büyükleri hakkındadır (Divân-ı Hâcu, 1b-130-a). Konumuz bağlamında bakacak olursak Hâcu-yî'nin de şiirlerinde kendisini Hassân çizgisine yerleştiren dolaylı bazı söylemlerinin olduğu da görülmektedir (Divân-ı Eş'âr-ı Hâcu-yî Kirmânî, 1336, 159-160).

10. Mevlâna Muhteşem-i Kâşânî (ö. 1000/1591)

Fars edebiyatında mersiye türünün zirve ismi kabul edilen Kemâleddin Ali Muhteşem-i Kâşânî, Safevî Dönemi İranlı şairlerdendir ve Şah I. Tahmasb ile çağdaştır. Hicri 905/1500 yılında Kâşân'da doğmuş ve hayatının büyük bir kısmını bu şehirde geçirmiştir. Gençlik yıllarında dinî ve edebî ilimler alanında tahsil gören Kâşânî, Safevî döneminde Şîî edebiyatının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Onun en meşhur eseri, Kerbelâ vakasını anlattığı "Duvazdeh Bend" (On İki Bend) isimli mersiyesidir. Onun ayrıca genç yaşta vefat eden kardeşi için yazdığı oldukça dokunaklı bir mersiyesi ve "Celâliye" adıyla bilinen gazellerden oluşan bir koleksiyon daha bulunmaktadır (Zerrînkûb, s. 431-432). 1000/1591'de Kâşân'da vefat eden şairin divanı, vefatının ardından öğrencisi Muhammed Hüseyinî-i Kâşânî tarafından derlenmiştir (Şafak, s. 564-65).

"Hassân" lakabı, çağdaşları tarafından Muhteşem-i Kâşânî için de kullanılmıştır. Ona bizzat "Hassânü'l-Acem" (Acem dünyasının Hassân'ı) ve "Hassânü'z-Zemân" (Zamanın Hassân'ı)

denilmiştir (*Haft Divân-e Mohtaşam Kâşânî*, 1380, 1, 31, 54, 72, 82, 246). Ancak bu lakap ona sadece şiirsel gücü için değil, özellikle Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt üzerine yazdığı mersiyeler, bilhassa da o meşhur "On İki Bend"i sebebiyle verilmiştir. Hz. Ali için yazdığı bir kasidesinde kendisini "Hassân" yerine koymaktadır:

من که باشم تا که گویم این زمان در مدح تو

آن چنانم من که حسان در زمان مصطفی

"Ben kimim ki şu zamanda senin medhini söyleyeyim? Lakin ben, Mustafa (s.a.v.) zamanındaki Hassân ne idiyse, işte tam öyleyim (*Divan-ı Mevlânâ Muhteşem-i Kâşânî*, 1344, s. 303)".

Muhteşem-i Kâşânî, Deccan sultanlarından birine yazdığı bir methiyesinde Allah'ın kendisine Sehban b. Vâil'inkine benzer ifade gücü ve Hassân'ınki gibi bir şiir yeteneği bahsettiğini söylemektedir:

ملک حشم ملک، محتشم که قادر فرد

زلطف بر سخنش اقتدار سبحان داد

نمود ساز ز اقسام نظم قانونی

کا مالش "حسن" و گوشمال "حسان" داد

"Ey mülkü ve ordusu büyük padişah! O benzersiz ve kudretli olan Allah kendi lütfundan Muhteşem'in sözüne, Sehban'ın (hitabetindeki) kudretini verdi. Nazmın kanunundan öyle bir makam var etti ki; o şiire (kendi adıyla) 'Hasan' güzelliğini, (sanatıyla da) 'Hassân' terbiyesini verdi" (s. 183).

Muhteşem-i Kâşânî, Safevî dönemi Fars edebiyat tarihinde Hassân b. Sâbit'in "Peygamberi savunan ve öven şair" misyonunu Ehl-i Beyt için söylediği methiyeleri ve Kerbelâ şehitleri için yazdığı mersiyeleriyle yeniden canlandıran kişi olarak görülmektedir.

11. Hazîn-i Lâhicî (ö. 1179/1766)

"Hazin" mahlasıyla tanınan Muhammed Ali b. Ebî Tâlib, Sebk-i Hindî üslubunun son büyük şairlerindendir. Zahidiyye tarikatının şeyhi Zâhid-i Gîlânî'nin (ö. 700/1301) soyundan geldiği söylenen Lâhicî, 1103/1692 yılında İsfahan'da doğmuştur (Hidâyet, 1336, s. 1, 307). Hayatı, Safevî Devleti'nin çöküşüne ve İran'ın en kargaşalı dönemlerine denk gelmiş; bu durum onu, pek çok seyahate ve maceraya sürüklemiştir. Sonunda İran'ın güneyinde Nadir Şah Afşar'ın yerel memurlarıyla yaşadığı çatışmalar ve maruz kaldığı suçlamalar sonrasında 1146/1734 yılında -hiçbir zaman tam anlamıyla alışamadığı-Hindistan'a sığınmak zorunda kalmıştır. Hazîn, 1181/1766 yılında Hindistan'ın Benares şehrinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir (el-Bağdâdî, 1951, 2, 335).

Hazîn-i Lâhicî de klasik Fars Edebiyat tarihinde "Hassân" lakabını kullanan şairlerdendir. O, Hz. Ali hakkında yazdığı bir methiyesinde şöyle demektedir:

خاکستر آن شمع که در روضه او سوخت

شد غالية سا، طره خيرات حسان را

ريزد پر جبرئيل به جولانگه مدحش

هان، ای نفس گرم نگهدار عنان را

شرم عدم ناطقه وشعله ء شوقت

ریزد عرق از ناصیه، حسان زمان را

"Hz. Ali'nin mezarında yanan mumun külü bile Hassân'ın hayratı/medihleri gibi güzel koku yayan misk haline geldi. Cebrail'in kanatları bile onu övmek için meydanlara saçılır. Ey nefesi sıcak şair, sakın dizginini gevşetme! Yokluk âlemi bile senin azametinden utanır, şevkinin ateşiyle konuşur hale gelir ve zamanın Hassân'ının alnından bile terler dökülür" (Divân-ı Hâzîn-i Lâhîcî, 1971, s. 588).

Hâzîn-i Lâhîcî de seleflerinin izinden giderek şiir geleneğinde kendisini "Zamanın Hassânı" olarak görerek onu kendisine model almaktadır.

12. Hâzîk-i Hindî (ö. 13/19.yüzyıl)

Hindistan Luknaw doğumlu Muhammed b. İshak b. Ali b. Hüseyin, tabip ve şairdir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan şairin şiirlerinin çoğunun Hz. Peygamber'e methiye olması dolayısıyla kendisine "Hassânü'l-Hind" (Hindistan'ın Hassân'ı) lakabı verildiği nakledilir. Seyyid Muhterem Ali Hasan Han Bhopalî, 17., 18. ve 19. yüzyıllarda yaşamış Hindistanlı ya da Hindistan'da yetişmiş Fars şairleri ele aldığı "Şubh-ı Gulşen" adlı tezkiresinde onun Hz. Peygamber hakkında yazdığı bir methiyesine de yer vermiştir (Bhopali, 1294 h., s. 114-15).

13. Bidil-i Mâzenderânî (ö. Kaçarlar Dönemi)

Mirza Hacı Muhammed Bidil-i Mâzenderânî, Kaçar Hanedanı döneminde yaşamış İranlı şairlerdendir. Aslen İran'ın Mazenderan eyaletinin Amol ilçesine bağlı Çelav köyünde doğmuştur. Doğum tarihi ve yetiştiği ortamla ilgili yeterli bilgi bulunmayan şairin irticalen şiir söyleme, tarih düşme ve akıcı bir üsluba sahip olmasından bahsedilir. O, ayrıca Kirmânşâh şehrinde bir edebî topluluk kurmuş ve dönemin şair ve ediplerini burada toplamıştır. Bilinen eserleri arasında, yaklaşık 20 bin beyitten oluşan "Tuhfetü'z-Zâkirîn"i zikredilir. Divân Bigî'nin aktardığına göre Bidil-i Mâzenderânî de Hz. Peygamber ve Ehli Beyti için söylediği övgü şiirlerinden dolayı çağdaşları tarafından "Hassânü'l-E'imme" (İmamların Hassân'ı) diye lakap takılmıştır (Kedhüdâ-i Şirâzî, 23a).

14. Muhammed Takî-i Bahar (ö. 1370/1951)

"Meliku's-Şuara Bahar" lakabıyla tanınan Muhammed Takî, İranlı bir şair, edebiyatçı, siyasetçi ve gazetecidir. 1884 yılında Meşhed şehrinde doğan Bahar, Fars dili ve edebiyatının temellerini babası Meliku's-Şuara Saburi'den ve Arapça ile Farsça; dil ve edebiyat derslerini de Edib Nişaburi'den almıştır. Babasının vefatının ardında, Muzaffereddin Şah'ın saray şairi olan Bahar, altı dönem milletvekilliği yapmış ve uzun yıllar yükseköğretimde edebiyat doktorası seviyesinde dersler vermiştir. Meşrutiyet yanlısı ve özgürlükçü hareketlere katıldığı için birkaç kez sürgüne gönderilen ve hapse atılan Bahar'ın bu sürgün ve hapis yılları, onun edebî hayatının en verimli dönemlerinden biri olmuştur. 1951'de Tahran'da vefat eden Bahar'ın en önemli eserleri arasında şiir divanı, Fars nesir üslubunu üç cilt halinde incelediği "Sebk-Şinasi", "Tarih-i Sistân", "Mucmelu't-Tevarih ve'l-Kısas" ile "Tarih-i Bel'amî" yer alır (Şafaq, s. 640-41).

Muhammed Takî-i Bahar da kendisini "Hassân" lakabıyla anan Fars şairler zümresindedir. O, kendisini kıskanan çağdaş şairlerden birisine karşı cevap niteliğinde yazdığı bir kasidesinde şöyle demektedir:

فضل من از این گروه روشن گردد به خلق

تیره بود گر نه تیغ محنت سوهان برد

کس نبرد فضل من زین سخنان گزاف

دیو به افسون کجا ملک سلیمان برد

پس از صبوری کنون منم که از طبع من

قاعدۀ نظم و نشر روان حسان برد

“Benim bu gruba olan üstünlüğüm halka aşikâr olur. Şayet çilenin sühanı/bileme aleti onu bilememiş olsaydı (olgunlaştırmamış olsaydı) karanlık kalırdı.

Benim faziletimi bu tür boş sözlerle kimse elimden alamaz. Devler, Süleyman’ın mülkünü büyüyle ne zaman ele geçirebilmişler ki?

Sabırdan sonra karşınızda şimdi yine benimdir. Nazım ve nesir kaidesini Hassân’ın ruhu benim tabiatımdan alıp götürür” (Divân-ı Eş’âr-ı Şâdrevân Muhammed Taî-i Bahar, 1368, s. 31).

Şair, bu dizleriyle rakiplerinin onu boş sözleriyle meşgul edemeyeceklerini ve sanatına gölge düşüremeyeceklerini söylemektedir. Onlara karşı mübahat (karşılıklı övünme ve üstünlük yarışı) yaparken kendisini Peygamber şairi Hassân b. Sâbit’ten daha üstün olduğunu dile getirmektedir.

15. Sufî Aşkârî (ö. 1979)

Kendini Hassân’la özdeşleştiren şairler içerisinde listemizin sonundaki şair, 19-20. Yüzyıllarda yaşamış Gulam Nebi Aşkârî’dir. 1932 Kabil doğumlu şair, dönemin meşhur tacirlerinden Buhara göçmeni Dâdeh Şîr Bezirgan’ın torunu ve Abdurrahim Hân’ın oğludur. Küçük yaşta anne-babasını ve tek kardeşini kaybeden Aşkârî, akrabalarının himayesinde büyümüş ve hayatı boyunca zahidine bir yaşam sürerek hiç evlenmemiştir. Hayatını ilme ve irfana adanmış Aşkârî’nin şiirlerinde Mevlana’dan ve Bidil’den etkilendiği söylenir. Bununla birlikte o, 20. Yüzyıl Afgan şiirleri arasında kendine has üslubuyla temayüz etmiştir. Kaside, gazel, mesnevi, rubai, muhammes, müseddes ve dubeyt gibi yaygın türlerde yazan Aşkârî’nin gazelleri birçok Afgan şarkıcı tarafından seslendirilmiştir (Divân-ı Aşkârî, 1995, s. 1-23). 1978’de Kabil’de vefat eden Aşkârî’nin divanı vefatının ardından sevenleri tarafından derlenmiştir. Mezarı, Kabildeki Şuhedâ ve Sâlihîn Mezarlığındadır.

Sufî Aşkârî, de selefleri gibi şairlikte kendini Hassân b. Sâbit’le özdeşleştiren ve onu model alan şairlerdendir. O, “hasret gözyaşları” başlıklı gazelinde şöyle demektedir:

از فراق رخت خزان شده ام

زار و بیمار و ناتوان شده ام

تیر بودم زغم کمان شده ام

چه بگویم من حسان شده ام

بعیادت بیا که بیمارم

اشک حسرت ز دیده میبارم

“Yüzünün firakında güz mevsimi gibi sararmışım.

Perişan, hasta ve güçsüz düşmüşüm.

Ok gibiydim; gamdan-üzüntüden yaya dönmüşüm.

Ne söyleyeyim? Ne fark eder ki şairlikte Hassân olmuşum.

Ziyarettime gel, hastayım.

Gözlerimden hasret göz yaşları dökülmektedir” (s. 247).

Sufî Aşkârî, ilim ve irfan ehli bir zattı. Hayatının son yıllarını Rus işgali öncesi darbelerle çalkalanan Afganistan’ın başkenti Kabil’de geçirmiştir. Maddî açıdan son derece kötü durumda, küçük ahşap büfesinde ağız otu “Nasvar” satarak geçimini sağlamaya çalışan Aşkârî’nin büfesi şair arkadaşlarının ve ahbablarının da toplandığı bir yerdi. Üstad Gulam Faruk Nilâb-ı Rahîmî, Sufî Aşkârî’nin hayatını ve şiirlerini tahlil eden bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma, Aşkârî ve

çağdaşlarından olan son dönem Afganistanlı şairlerin hayat biyografisi hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır (Rahîmî, 2022).

Sonuç

Araştırmamız neticesinde ulaştığımız sonuç şöyledir: Gerek Arap edebiyatı gerekse Fars edebiyat tarihinde bazı büyük şairler Peygamber şairi Hassân b. Sâbit'i kendilerine model olarak almışlardır. Onlardan kimisi teberrüken kimisi de şairlikteki meşruiyetini ispat için "Hassân" lakabını kendilerine yakıştırmışken bazen de bu lakap, onlara çağdaşları tarafından yakıştırılmıştır.

Arap edebiyat tarihinde "Hassân"ı kendine model alan Âzâd Bilgirâmî'ye Hz. Peygamber'i bir Hassân kadar methettiği için çağdaşları "Hassânu'l-Hind" lakabını takmışlardır. Aynı şekilde Filistin davasını savunduğu ve İngiliz manda idaresine karşı şiirler yazdığı için Şeyh Selim el-Ya'kûbî "Hassânu Filastîn" denilmiştir.

Kadim Arap şairleri şiirde kendilerine üstat kabul eden klasik Fars şairler arasında "Hassân"ı model alma bir gelenek halini almıştır. Sâ mânîler devri büyük söz üstatlarından şair Rudekî "Hassân"ı model alan ilk Fars şair olmuştur. Öyle ki bu gelenek 20. Yüzyıla kadar Fars şairler arasında devam etmiştir. Unsurî, Nasır-ı Hüsrev, Senâ'î, Abdulvasi-i Cebelî, Seyyid Hasan-ı Gaznevî, Enverî, Hakânî-i Şirvânî, Bidil-i Mazenderânî, Hacu-yi Kirmânî, Hâzîk-i Hindî, Muhteşem-i Kâşânî, Hazîn-i Lâhîcî, Muhammed Takî-i Bahar ve Sufî Aşkârî'ye kadar toplam 15 şair Hassân b. Sâbit'i kendilerine model almışlar; kendilerini Hassân ile ilişkilendirerek hem şiirsel kudretlerini vurgulamışlar hem de dinî ve ahlâkî bir misyon üstlendiklerini ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak "Hassân" lakabının Arap ve Fars edebiyat tarihlerinde şairlerin dinî duyarlılığını, edebî iddiasını ve gelenekle kurdukları bağı yansıtan çok katmanlı bir unvan olduğu ve bu yönüyle söz konusu lakabın klasik şiirde hem sürekliliği hem de edebî kimlik inşasını anlamak açısından dikkat çekici bir örnek sunduğu görülmektedir.

References

- el-Askalânî, Ş. E. A. (1853). *El-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Kalküta Matbaası.
- Avfî, M. (1903). *Lubâbu'l-Elbâb*. Brill.
- el-Bağdâdî, İ. B. (1951). *Hediyetu'l-ârifîn*. Vekâletu'l-Maarif.
- el-Bilgîrâmî, G. A. Â. (2015). *Sibhatu'l-mercân fî âsâri Hindustân* (1. baskı; M. S. Et-Turayhî, thk.). Dâru'r-Râfideyn.
- el-Buḥârî, M. I. (2006). *Sahîhu'l-Buhârî*. Mektebetu'r-Ruşd en-Nâşîrûn.
- Bahâr, M. T. (1989). *Divân-ı Eş'âr-ı Şâdrevân Muhammed Takî-i Bahar*. İntişârât-i Tûs.
- Bhopali, S. M. A. H. H. (1877). *Şubḥ-ı Gulşen*. Matba'-ı Fayd-ı Menba' ve Ravnağ-ı Şâhcehânî.
- el-Cezerî, İ. E. A. (t.y.). *Usdu'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (A. M. Muavvaz & A. A. Abdulmevcûd, thk.). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Daudputa, U. M. (2002). *Te'sîr-i Şi'r-i Arabî ber Tekâmül-i Şi'r-i Fârisî* (S. Şimîsâ, Çev.). İntişârât-i Şadâ-i Mu'âşır.
- Ebû Nemr, A. H. (2015). *Su'ûdiyyâtü Hassân-i Filasṭîn: Eş-Şeyḥ Selim Ebi'l-İkbâl Ya'kûbî: Dirâse bibliyografiyye*. Dâru'l-Cundî li'n-Neşr ve't-Tevdî.
- Enverî, A. (1985). *Divân-ı Enverî* (S. Nefîsî, thk.). İntişârât-i Sekke-i Peyrûz.
- Furûzânfer, B. Z. (2008). *Suḥan-ı suḥahnverân*. Zuvvâr.
- Ghaznevî, S. H. (2018). *Divân-ı Seyyid Hasan-ı Gaznevî* (M. T. M. Raḍavî, thk.). İntişârât-i Esâtîr.
- Hassân b. Sâbit el-Ensârî. (1994). *Dîvânu Hassân b. Sâbit el-Ensârî* (2. baskı; A. Mühenne', Şerh.). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hâkânî-i Şîrvânî, A. İ. (1937). *Divân-ı Hassânî'l-'Acem Afḍaluddîn İbrâhim b. Ali Hâkânî-i Şîrvânî* (A. Abdurrahûlî, thk.). Çâphâne-i Sa'âdet.
- Hâkânî-i Şîrvânî, E. İ. B. (t.y.). *Tuhfetu'l-İrâkeyn* [Yazma eser, Genel No: 4307, Kayıt No: 29208]. Bursa İnebey Kütüphanesi, Bursa.
- el-Hasenî, A. F. (1999). *El-İ'lâm bi-men fî târihi'l-Hind mine'l-a'lâm el-musemmâ bi-nuzheti'l-havâtır ve behceti'l-mesâmi' ve'n-nevâzır* (1. baskı). Dâru İbn Hazm.
- Hidâyet, R. K. H. (1957). *Mecme'u'l-fuşahâ* (M. Muşaffâ, thk.). İntişârât-i Emir-i Kebîr.
- İbn Abdilber, E. O. Y. (2019). *El-İsti'âb fî marifeti'l-ashâb* (A. A. Et-Turkî, thk.). Merkezu Heclî'l-Buhûs ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye.
- İbn Kuteybe, E. M. A. (1987). *Eş-Şi'ru ve's-suara* (3. baskı; H. Temîm, thk.). Daru İhyai'l-Ulûm.
- İbn Sa'd, M. (2001). *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr* (A. M. Umar, thk.). Mektebetu'l-Hâncî.
- el-İsfahânî, E. F. (2008). *Kitâbu'l-egânî* (3. baskı; İ. Abbas, İ. Es-Saafîn, & B. Abbas, thk.). Dâru Sâdır.
- Jabalî, 'A. (1977). *Divân-ı Abdulavâsi-i Cebelî* (2. baskı; Z. Safa, thk.). İntişârât-i Emîr-i Kebîr.
- el-Kayravânî, E. A. H. (2000). *El-Umde fî sinaati's-şî'ri ve nakdihi* (A. Şa'lân, thk.). Mektebetu'l-Hâncî.
- el-Muberrred, E. M. Y. (1997). *El-Kâmil fî'l-luga ve'l-edeb* (3. baskı; M. A. Ed-Dâlî, thk.). Muessesetu'r-Risale.

- Karaismailoğlu, A. (1988). Abdülvasi-i Cebelî. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, ss. 282-283). TDV Yayınları.
- Kâşânî, M. (1965). *Divan-ı Mevlânâ Muhteşem-i Kâşânî* (M. A. Gurgânî, thk.). Kitab Furûşî-i Mahmûdî.
- Kedhüdâ-i Şirâzî, D. B. H. M. A. (t.y.). *Hadîkatu's-Şu'arâ* [Yazma eser, Demirbaş No: 85407/11882]. Kitâbhâne-i Meclis-i Şurâ-i Millî, Tahran.
- Kirmânî, H. (1957). *Divân-ı eş'âr-ı Hâcu-yi Kirmânî* (A. S. Hânsârî, thk.). İntişârât-i Kitâbfurûşî-i Mahmûdî.
- Kirmânî, H. (t.y.). *Divân-ı Hâcu* [Yazma eser, Kayıt No: 00420M]. Süleymaniye Kütüphanesi, Darulmesnevi.
- Kıssatu ve tarihi'l-hadarati'l-Arabiyye: Şuarau'l-Arab ve udebâuhum (mine'l-asri'l-cahilî hattâ'l-asri'l-Abbâsî)*. (1999). En-Nâşiru fi Cemîi Enhâî'l-Âlem.
- Lâhîjî, H. (1971). *Divân-ı Hazîn-i Lâhîcî: Şâmil-i kaşâid, gazaliyyât, mesneviyyât, rubâ'îyyât* (T. Bîzhan, thk.). İntişârât-i Kitâbfurûşî-i Haiyâm.
- Muhtârî, O. (1962). *Divan-ı Osman Muhtârî* (C. Humâ'î, thk.). Bengâh.
- Muhtasham-i Kâşânî, K. 'A. (2001). *Haft divân-e Mohtaşam Kâşânî* ('A. H. Navâyi-Mehdi-i Şadri, thk.). Mirâs-i Mektûb.
- Nâsır-ı Hüsrev, H. (1979). *Divân-ı Eş'âr-i Hekim Nâsır-ı Hüsrev-i Kubâdiânî* (M. Minûî & M. Muhakkîk, thk.). İntişârât-i Muessese-i Mu'tâlâât-i İslâmî.
- en-Nass, İ. (1985). *Hassan b. Sabit hayatuhu ve şiruhu* (3. baskı). Daru'l-Fikr.
- Nefisî, S. (1962). *Muhtî-i zindagî ve ahvâl ve eş'âr-i Rudekî*. İntişârât-i Kitâbhâne-i İbn Sinâ.
- Nizâmî-i Semerkandî, A. (1909). *Çahâr makâle* (M. Kâzvinî, thk.). Brill.
- Nizâmî-i Semerkandî, A. (2009). *Çehâr makâle ve ta'likât* (M. Mu'în, thk.). Mu'în Yayınları.
- Rahîmî, N. (2022). *Şerh-i hâl ve tahlîl-i eş'âr-i Sufî Aşkarî*. İntişârât-i Râh-i Perçem.
- es-Semhûdî, N. A. A. (2001). *Vefâu'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (K. Es-Sâmîrrâ'î, thk.). Muessesetu'l-Furkân li't-Turâsî'l-İslâmî.
- es-Sevâfirî, K. (1991). *Şu'arâu'l-arâdî'l-muhtelle*. Moswarat. <http://www.moswarat.com>
- Şûfî 'Ashqarî, G. N. (1995). *Divân-ı Aşkarî*. Âryanâ Ketabhâne.
- Şafaq, S. R. (1973). *Tarih-i edebiyât-i İran*. Behmen.
- Unsurî, U. (1984). *Divân-ı ustâd Unsurî-i Belhî* (S. M. D. Seyâkî, thk.). İntişârât-i Kitâbhâne-i Senâ'î.
- Yâkût el-Hamevî, Ş. E. A. (1977). *Mu'cemu'l-buldân*. Dâre Sâdır.
- Zerrînkûb, A. (1999). *Ez guzaşteh-i edebî-i İran*. Suhan.

ETHICAL DECLARATIONS**Research and Publication Ethics**

I declare that this article is an original work and was prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The article has not been published elsewhere and is not currently under review by another journal.

All sources used in the study have been cited in accordance with academic standards. I declare that the study does not contain plagiarism, fabrication, falsification, or manipulation of data, and that the research findings have been presented in accordance with the principles of scientific integrity.

Author Contributions

The author single-handedly designed, conducted, and analyzed the study and prepared the report for this article. I have reviewed and approved the final version of the article and agreed to its publication.

Conflict of Interest

I declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript.

Funding

This research did not receive any specific grant, financial support, or funding from any public, commercial, or non-profit funding agencies.

Artificial Intelligence (AI) Usage Disclosure

During the preparation of this manuscript, artificial intelligence tools may have been used solely for limited purposes such as language editing, translation assistance, and stylistic improvement. Any AI-assisted translations or language corrections were carefully reviewed and verified by the author. Artificial intelligence tools were not used to generate the core scientific content, research design, analysis, or scholarly conclusions. All academic responsibility for the content of the manuscript rests entirely with the author.

Copyright and Permissions

I confirm that all necessary permissions for copyrighted materials have been obtained where required and that the manuscript does not violate any intellectual property rights.

Author Approval

I confirm that they have read and approved the final version of the manuscript and consent to its submission and publication.

ETİK BEYANLAR**Araştırma ve Yayın Etiği**

Bu makalenin özgün bir çalışma olduğunu ve bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlandığını beyan ederim. Makale daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olup başka bir dergide değerlendirme sürecinde değildir.

Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar akademik kurallara uygun biçimde atıf lanmıştır. Çalışmanın intihal, veri uydurma, veri tahrifi veya manipölasyon içermediğini; araştırma bulgularının bilimsel dürüstlük ilkelerine uygun şekilde sunulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkısı

Çalışmanın tasarlanması, yürütülmesi, analizi ve makalenin raporlama aşamasını tek başına yürütmüştür. Makalenin son hâlini okuyup onayladım ve yayımlanmasını kabul ettim.

Çıkar Çatışması

Bu makalenin yayımlanmasına ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederim.

Finansal Destek

Bu araştırma herhangi bir kamu kurumu, ticari kuruluş veya kâr amacı gütmeyen kuruluş tarafından finansal olarak desteklenmemiştir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

Makalenin hazırlanması sürecinde yapay zekâ araçlarından yalnızca dil düzenleme, çeviri desteği ve anlatım iyileştirmesi amacıyla sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. Yapay zekâ araçları tarafından yapılan çeviri ve dil düzenlemeleri tarafımdan dikkatle kontrol edilmiştir. Yapay zekâ araçları çalışmanın bilimsel içeriğinin, araştırma tasarımının, analizlerinin veya akademik sonuçlarının oluşturulmasında kullanılmamıştır. Makalenin içeriğine ilişkin tüm akademik sorumluluk bana aittir.

Telif Hakları ve İzinler

Telif hakkı gerektiren materyaller kullanılmışsa gerekli izinlerin alındığını ve çalışmanın herhangi bir fikrî mülkiyet hakkını ihlal etmediğini beyan ederim.

Yazar Onayı

Makalenin son hâlini okudum, onayladım ve yayımlanmasını kabul ettiğimi beyan ederim.